

הגיון הנפש העצובה.

בדפקה דלתי התשובה. ועל דלתותיה נצבת.

ארבעה עמודים.

העמוד הראשון.	בתחלת העולם וראשיתו.	וסדר בנינו ותכונתו.
העמוד השני.	מה טוב לאדם לעשותו.	בעולם הזה כל ימי היותו.
העמוד השלישי.	איך ינצל החוטא מרשעתו.	בנחמתו ותשובתו.
העמוד הרביעי.	באסיפת אדם וחליפתו.	וסוף העולם ואחריתו.

העמוד הראשון

פתיחת ההגיון בהשבחות לאל עליון.

אמר אברהם בר חייא הספרדי. ברוך ה' אלהי ישראל אדון כל בריה, גדול העצה ורב העליליה, המלמד לאדם חכמה ותושיה, והשליטו על כל יושבי נשיה. כדכתיב (תהלים ה) חמשילתו במעשי ידיך כל שחה תחת רגליו. וכתוב אחר אומר (איוב כ"ה) אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה. וחייב הוא כל איש מבין אשר לו דעת ומויטה, לדרוש ולחקור באיזה מדה גדולה ועצומה, זכה האדם אשר הוא תולעת ורימה, ולהבל דמה, להיות לו ממלכה וממשלה על כל חיה ובהמה, ולהעלותו אל מעלת המדע והחכמה. ומצאנו רוב חכמי האומות הקדמונים אשר היה להם חלק בתכונה, והכינו לבם לחקור על כל דרכי האמונה, ואע"פ שלא יזכר המקום למעלת התורה הקדושה והנאמנה, חקרו על הענין הזה כפי חכמתם וכפי השגת ידם, ומצאו הדרך הנכונה ללכת עליה המוציאה אל מעמד העליון ומקומו בכל מסלוליה. היא החקירה על שרשי הנמצאות, אשר מסנו דני נבראות. והעומד על יסוד הדבר וראשיתו, יכול הוא להבין דרך מעשיהו וסדר תבניתו.

כי כל בנין אשר הוא קשור ומחובר אל אבניו אשר נתחבר מהן הוא נכר, והעומד על סדרן ומנינן, יכול הוא להבין דרך בנינו לחקנו בדרך הראשון בלא תוספת ובלא הסרוך. והכתוב נתן רמו לענין הוה באומרו (דברים ד) וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. אם אתה מבין בכל לבבך סדר מעשי השמים אשר עליך והארץ אשר תחתך, מיד אתה מודה ומבין כי הבורא ברא אותו על חכמת תבניתו, ואחד הוא לברו ואין אלוה מבלעדו. הוא שאמר הכתוב (איוב יט) ומבשרי אחזה אלוה. מתבנית בשרך ותקון אברך אתה יכול לראות ולהבין חכמת בוראך. והרמו הוה מרשה אותנו לחקור על דברי הקדמונים ואין היו כל הנמצאות לפי דעתם.

ואני אומר כי החכמים ההם התחילו במחקרם מצורת האדם, וכאו להורות כי הוא היה סוף הנבראות, מפני שמצאו בו החיבור והמרכבה מוספת על הנמצא בכל בריה. כי גדר האדם המודיע את שרשי יצירתו, הוא החי הדברן [והחי] הנזכר בגדר הוה. הוא הגוף הצומח והגדל מאליו, והוא הולך ומתגדל* וסופו להאסף ולהחדל. והדברן אינו נאמר בכאן על מלול הפה וצפצוף הלשון, כי אם על הכח המדע להבין דבר מתוך דבר ולהפריש בין טוב לרע ולהכיר כל מוימה וכל מדע ומדע, וככל חכמה האדם נפרש מכל חיה ובהמה, והם נמצאים בו מן שם הדברן אשר הוא נמצא בגדרו, ושאר החלקים הם נמצאים בגדר בעלי חיים. ותמצא גדר צמח האדמה אשר הוא צומח מאליו וגדל וסופו להחדל, ואינו יוצא ממקומו ולא מתגלגל, מופשט מגדר בעלי חיים. מפני שבעלי החיים מוסיפים עליהם ההליכה והגילגול הנמצא בהם ובתוספת הוה נפרשים מהן. ואם אתה חוקר על גדר האבנים והמתכות וגם ימים ונהרות והרים וגבעות, ושאר הגופים אשר הם בארץ נמצאות, יהיה הגדר הכולל אותם שדן גופות ממירות את צורתן ומחליפות את תבניתן, ואין בהן כח שיהיה מאליו מרבה את שיעורו ולא מגדיל את גופן. ונמצא צמח האדמה מוסיף הרבוי והגידול הנמצא בהן, והוא ההפרש אשר ביניהן. ויהיה הכלל העולה בידך שהגופות הממירות את צורתן ואין כחן להוסיף על מדתן הן הגופות הפשוטות מכל אשר בארץ. ואם אתה מקיש אותם אל גוף הרקיע תמצא ההפרש ביניהן שהצורה הנמצאת באלו מתהפכת ונחלפת, וצורת הרקיע על תבנית אחת עומדת כל הימים, ושם הגוף נאמר עליהם וחלקי גדרן

* כ"י וכתגלגל

נאמר בשתייהם. ותמצא גדר הגוף הכולל את הנמצאות הוא רוחב ועומק ואורך שהוא נדבק אל דבר שיש לו ערך. והמעין בגדר הזה עיון יפה ימצאנו מחובר משני דברים, וראויים הם על שיקול הדעת להיותם מקדם נפורים ונפרדים, ולפני המחשבה הטהורה בכח הם עומדים, עד בא רצונו להדביקם ולהחבירם. והחכמים הקדמונים קוראים לאחד מהם בלשון יווני היולי, ואומרים שהוא דבר שאין לו דמות ולא צורה, והוא מוזמן ומעותר לקבל דמות וכל צורה. והשני קוראים לו צורה ואומרים שהוא דבר שיש לו כח וגבורה להלביש את ההיולי כל דמות וכל תמונה. וההיולי הוא חלש ודל מהיות לו כח להעמיד את עצמו ולמלאות את חסרונו אם אין הצורה נדבקה בו, והצורה אינה יכולה להראות אל העין או להיות אחד מחושי הגוף מכיר אותה אם אינה מלבשת את ההיולי הסובל אותה. ותמצא כל אחד מהם צריך אל השני ומוזמן להועיל לו להמצא או להראות לבני העולם. ולולי הצורה לא היה ההיולי מתקיים ולא נמצא, ולולי ההיולי לא היתה הצורה נראת לבני העולם. אלא שהצורה גדולה במעלה מן ההיולי מפני שאינה צריכה אל ההיולי כי אם לגלוחה ולהראותה, והיא יכולה להתקיים מעצמה ואם אינה נגלית ולא נראית, ואין ההיולי יכול להתקיים מעצמו וגם*) אינה נגלית בשום פנים כי אם בעזר הצורה. זו היא פירושו בדרך התלות. וכל אחד מהם בפני עצמו נחלק לשני חלקים, ושני חלקי ההיולי הן שיש ממנה זך ונקי, ויש ממנה טינופת ושמרים. ושני חלקי הצורה שיש ממנה צורה סתומה ותחומה, וטהורה מהדבק אל ההיולי וקדושה מהתחבר בו, והחלק השני צורה חלולה ופתוחה וראויה להדבק אל ההיולי ולהתחבר אליו ולהתהפך בו. וזו הצורה המתקיימת בעצמה הטהורה מהדבק אל ההיולי, מציץ וזורח על הצורה החלולה ועוזר אותה להלביש את ההיולי כל הצורות אשר הוא יכול להתכסות בהן. והיו שני השרשים האלה שהם ההיולי והצורה גנוזים לפני המקום ועומדים על סדריהם, עד העת אשר היה ראוי לפניו להוציאם. והמעשה והעת אשר נאמר כאן הוא נאמר על הרחבת הלשון ועל דרך בני אדם, אבל על האמת והעיקר אין לפני יצירת הנמצאים מן הכח אל המעשה שום עת ולא זמן. כי הזמן היה עומד בכח בעמדת כל הנמצאות בו, [כי] אין הזמן דבר שיש לו ממש ואינו כי אם אמירה ב) מעמדת הנמצאות, ואם אין שם נמצאות אין שם אמירה

(א) בכ"י זאם (ב) בכ"י אמידת

שהזמן תלוי. והם אומרים כשעלה על המחשבה הטהורה להוציאם אל המעשה, חוק את הצורה הסתומה להתקיים ולהתלבש ביוזם שאין ההיולי נוגע בה, והצורה הזאת אשר אינה מתדבקת אל ההיולי הוא צורת המלאכים והשרפים והנפשות וכל הצורות המיוחסות אל העולם העליוני. והצורות אין כל בני אדם יכולין [לראות] אותם ולא להקים צורתם בלב, מפני שאינן נדבקות אל דבר שהעין שולטת בו ורוב העולם אינם מבינים דבר שאין חושי הגוף נוגעים. והמבינים את תוכן הצורות האלה וסדר חמונתן, הם המעטיקים בחכמה והמכירים את כל דרכיה. ואמת שהצורה הזאת היחה עומדת על תכונה והאור והיר בתוכה והיה אורה מפיץ על הצורה הראויה להדבק אל ההיולי והחזיקה במאמר השם הקדוש וגבורתו להתחבר. והיחה מתחברת בראשונה אל ההיולי ונקי, והיחה חבורה בו בחבור חוק וותיק שאין לו תמורה והפוך כל ימי הדבקים. ומן הדבוק הזה נוצרו גופי הקיעים. והיחה הצורה אחריתן מתחברת בשמרי ההיולי וטינופן. ונוצרו מן הדבוק כל הגופות הנמצאות בעולם הממירות את צורתן ואינם ממירות את מעמדם על חילופי מניניהן, כגון ארבע [יסודות *] שהן ארץ ומים ורוח ואש, וכל הנמצא מחבוקיהם עד גדולי הארץ וצמח האדמה. ואחה מוצא את כל גדוליהם, דבריהם המפורשים עד המקום הזה לקוחים מדברי תורה ושאוכים ממעין החכמה אם אתה מעיין בהם, ותמצא ההיולי והצורה אשר היו לדבריהם עומדים בכח לפני בריאות העולם, הן תהו ובהו אשר העידה התורה שהיחה הארץ. אבל כל העולם היה עומד עליהם לפני צאתו אל המעשה במאמר הקדוש כדכתיב (בראשית א) והארץ היחה תהו ובהו, ואם אתה מקיש פי שם ההיולי שאמרו עליו שאין לו לא דמות ולא צורה ואינו יכול להתקיים מעצמו אל טעם התהו, תמצאם יוצאים יחד אל ענן אחד. כי התהו הוא דבר שאין לו שום ערך ולא הששא ולא ממש ולא תועלת, כדכתיב (שמואל א יג) כי אחרי התהו אשר לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה. כלומר אשר אין בהם כח להועיל לנפשם ולא לאחרים כי תהו המה ואין לו קיימא לא דמות ולא צורה. וכתיב (ישעיה מה) לא תהו בראה לשבת יצרה. להודיעך כי התהו אין לו קיימא ולא יישוב. וכל אשר אמרו בהיולי אתה יכול לומר על תהו. ואמרו על הצורה שהוא דבר שיש לו גבורה להלביש את ההיולי דמות וצורה. ומלח בזה מתפרדת על הטעם הזה

לשני ענינים, מפני שהיא בנויה למשמע הלשון מן שתי אותיות או מן שתי מילים האחד בו והשני הו'. ואמר הכתוב תהו ובהו כלומר שאין לו חששא ולא קיימא ודבר אחר אשר בו יהיה התהו מתקיים. ויהיה בהו הצורה המכסה את התהו והמקיימת אותו. ואתה מביא ראיה מן הכתוב (ישעיה ד') ונטה עליה קו תהו ואבני בהו. והקו אין בו תועלת במשקולת הבנין כי אם למשוך את כובד האבן המראה את חיקון הבנין או עיוותו. ומפני זה הלוח הכתוב את זה אל תהו שנאמר (שם) קו תהו. והלוח האבן אל ביהו ואמר ואבני ביהו, מפני שהאבן מודיע יושר המשקל או קלקולו כאשר הצורה מתקנת דמות הנוצר. ואמר קו תהו בלשון יחיד, מפני שהצורות באות על הלוכש אותו על חמונות רבות.

ואני אומר עוד כאשר אמרתי לאלתר. שמלת ביהו נחלקת לשני מילים האחת בו והשנית הו, מפני שהצורה הנקיה הסתומה והטהורה מתקיימת מעצמה ואינה צריכה לעזר. ויהיה טעם ביהו כאלו אמר הדבר אשר הוא מעצמו מתקיים ובכחו מתגבר, ואם אינו מחובר אל דבר אחר. ויהיה זה טעם תהו ובהו על כל הטעמים אשר אמרו חכמי המחקר.

ואני חוקר עוד ואומר, אמר הכתוב (איוב מ) נוטה צפון על תהו תולה ארץ על בלימה. ואומר כי תהו ובלימה שני שמות הן נאמרות על דבר אחד, כאשר אומר הכתוב אשר לפניו (שם) ערום שאל נגדו ואין כסות לאבדון. כי שאל ואבדון דבר אחד הוא, שאל הוא אבדון ואבדון הוא שאל, וכן האומר הערום אין לו כסות ואשר אין לו כסות הוא ערום, וכמוהו תהו ובלימה דבר אחד הוא. ומפני שאמר הכתוב (שם) נוטה צפון על תהו וכתוב אחר אומר (ירמיה א) מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ. אמרו רבותינו ע"ה (ב"ב דף נד) רוח צפונית אינה מסובבת. כלומר פתוחה היא ואין לה כח להתקיים כדמות התהו אשר אין לו קיימא. ויהיה פירוש בלימה כאילו אמר בורה או בלי קיימא כי מלת מה היא שואלת על עיקר הדבר ושרש יצירתו אשר הוא מתקיים בה ככתוב (שמות ט"ז) ויאמרו איש אל אחיו מן הוא כי לא ידעו מה הוא. כלומר לא ידעו תקון יצירתו. ונמצא אומר כי מלת מה הוא הצורה אשר קרא אותה אחרי כן מים ככתוב וחושך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים. והחושך הוא הדבר שאין לו צורה אשר היה מכסה התהום, ותהום מלשון תהו והם נוספת בו כאשר נוספת במלת חנם אשר היא

מתנה בלא מחיר חצוב מן הילדים אשר חנן אלהים. וכגון מלח רקם אשר הוא חצוב מן רק והמם נוספת בו, וכן תהיה אומר תהום חצוב מן תהוה. ואל יקשה בעיניך מפני שמלח תהום נאמר על ענין אחר, אבל היו יודע כי רוב נאמרות כן בלשון הקודש וכאשר הלשון נאמרה בשיתוף על ענינים רבים. וכן חאמר על המים שהוא נאמר על הצורה. ויהיה מים בלשון רבים ומה בלשון יחיד, כאשר אתה אומר שנה לשון יחיד ושנים לשון רבים, וכמהו שה ושיות ופה ופיות. ויהיה מה לשון יחיד ומים לשון רבים מחוברים בלשון זכר, ושה ופה בלשון נקבה. ויהיה מים לשון משותף נאמר על הצורה ועל המים ממש ועל ענינים אחרים. וקרא הכתוב הצורה בשני שמות שהן בודו ומים מפני שהם אחד, ויהיה בודו מתחבר משני שמות שהן מוקשות מדרך אחד אם אל תהוה [אז] שהוא מתקיים בו בעצמו כאשר אמרנו למעלה, ומכאן לא היה שם בודו מפרש את הצורה בענין שתהיה מיוחדת, ועל זה הוצרך לקרוא אותה בשם שיהיה מתייחס אליה לבדה והוא מים. והכתוב אחרי כן מפרש את הצורה הטהורה המתקיימת בעצמה ומוציאה אל המעשה וקרא אותה אור ככתוב (בראשית א) יהי אור ויהי אור. והאור בכאן הוא הצורה אשר אמרו עליה חכמי המחקר שאינה גוף ולא נדבקת אל גוף. והצורה הזו אינה צריכה אל מקום שיהיה מקיף אותה, וראויה להיותה מקום לגוף אחר, כי המקום הוא דבר חופה את צלם הגוף מכל סביבותיה מבחוץ. ועל זה אמר הכתוב (שם) יהי רקיע בתוך המים ויהי מבריל בין מים למים. והרקיע בכאן הוא הצורה הנדבקת אל חלק הוץ והנקי מן ההיולי ונחברת אליו חיבור שאינו נפרד ולא נחלף כל ימי עמדה. ואמר הכתוב יהי רקיע בתוך המים, ללמדך שהרקיע טבוע ונגזז בתוך האור הבדיר הנברא ביום ראשון, והאור ההוא מקיף אותו מכל רוחותיו והוא מקום לו ועוור אותו להסמך ולעמוד. ויהיה פירוש המים [הצורה] הכוללת את כל הצורות אשר חצובות ממנה. ואמר (שם) ויהי מבריל בין מים למים שהרקיע מבריל בין הצורה אשר אינה נדבקת אל גוף כלל והוא האור הנברא ביום הראשון, ובין הצורה אשר היא נדבקת אליו דבוק שאינו עומד על סדר אחר, והם כל יצורי היום השלישי. והרקיע עומד ביניהן על צורה נדבקת אל גוף דבוק וחזיק שאינו נפרדת ממנו כל ימי עמדה. וזה טעם הראוי להבין מן הכתוב הזה בין מים למים ואל תהי מבין ממנו טעם מים ממש, כי זה אין אנו צריכין להעלותו על לב כל זמן שאנו מוציין דרך ישר בפירוש מן הכתוב שהוא

הולך על דרך החכמה והמדע ואינו יוצא ממנהג הלשון כאשר פרשנו לך. וכן אמר הכתוב (ההלים קמו) הללוהו שמי השמים והמים אשר מעל השמים. כאילו אמר וצורת האור הבהיר אשר מעל השמים. ואינו אומר על המים ממש כאשר עלה על לב רוב אנשים אשר אינם מכירים דרך החכמה. ואילו היה דעתו כן היה לו להזכיר המים אשר מתחת השמים כאשר הזכיר המים אשר מעל השמים ללמדך שהמים תנוכרים למעלה, אינם מים ממש כי אם צורה טהורה נקיה זכה. ואל יבוא בלבך ספיקא בדברי חכמינו ז"ל כי לפני המקום יש אוצרות מים להמטיר על הארץ ויעלה בלבך שהם מים נתונים ברקיע, אבל הוי יודע כי יש לפניו אוצרות [מים] ואוצרות שלג וקישור ואוצרות לחם ואוצרות מזון ואוצרות כסף וזהב, מפני שכולם באים בדברו ומאמרו, ואינם בגופם נמצאים לפניו. והווי דעת המאמינים והמבינים את כבודו אשר חובה על כל אדם לסמוך עליהם, והוא דעת רז"ל אשר הם מודים בה ומלמדים אותה. ואם תראה להם דרש שהוא יוצא במשמעו או במראיתו אל המורת הענין הזה או כיוצא בו, הוי יודע כי הוא נאמר כדי להקריב הטעם שהוא אל דעת רוב העולם אשר אין דרכם להבין כי אם הנראה לעיניהם מדרכי העולם הזה.

ואני חוזר לראש הענין ואומר. הצורה נאמרת על שלשה ענינים האחת צורה פשוטה ואין הגוף נדבק בה, והווי האור הנברא ביום הראשון. והצורה השנית צורה מחוברת אל גוף ומכסה אותה ואינה נפרדת ממנו כל הימים, והוא הרקיע הנברא ביום שני א) והצורה השלישית מתחברת אל הגוף כצורה השנית אלא שאין חבורה הזק וותיק, אבל היא מתגלגלת ומתחלפת מצורה אל צורה על שני הרכיב. מהן מפשיטין את הצורה ולובשים צורה אחרת ואינם יכולים להרחיב הצורה ולא להגדילה. ומהן מרחיבין את הצורה ומגדילים אותה ואין מפשיטין אותה, ואלו הן יצורי יום השלישי (הכאין בשני המאורות). וההפוכין האלה נמצאין בהן בכל עת ובכל רגע, וכלם אינם ממירים את מקומם. ואלו הן הצורות המפורשות למעלה בדברי חכמי המחקר. והגופות אשר אינם מחליפות את ב) מקומן הן שלשת הצורות הנזכרות ואין אתה יכול להוסיף עליהן. האחד גוף שאינו ממיר צורתו כלל. והשני גוף ממיר את צורתו ואינו ממיר את מדת גופו. והשלישי גוף שהוא ממיר את מדת גופו ואינו ממיר את צורתו. מפני שמתוך

המדה הזאת אתה מוצא התמורה בצורה, כי אין צורת הרחב צורת
 המצוק ולא צורת הארוך צורת הקצר. ויהיה מוחזק בדינו שהגופות
 אשר אין מחליפות את מקומן הן הנוכרות למעלה ולא יותר מהן.
ואמרו חכמי המחקר. אחר שנתקיים הגוף במקומו ולא יזוז ממנו
 הפיץ אור מן הצורה אשר היא מתקיימת בעצמה במאמר
 בוראה ונבורתו, והיה זיו האור ההוא נפרש על גוף הרקיע ומתגלגל
 עליו מן נקודה אל נקודה ומחלק אל חלק, וגורם על צורה הנדבקת
 אל גוף להיותה מחלפת את מקומה. ואלו הן גופי הכוכבים המטירים
 את מקום מעמדם ואין נפשטין מצורתן, ומן האור המפיץ הזה הנוגע
 ברקיע היה זיו יוצא והולך עד הגיעו אל הגוף אשר צורתו מהחלפת.
 ונצרו מן הזיו כל שלשת בעלי חיים שהן השטין במים והפורח באויר
 וההולך על פני הארץ. והם כוללים כל מיני המחלק אשר יוכל להמציא
 בארץ. מפני שהמהלכות נמצאות בשלשת האמהות אשר בעלי חיים
 יכולין להתגלגל בהן, והן מים ורוח וארץ. ואין לאחד מבעלי חיים
 מעמד בתוך האש כל שכן להתגלגל בתוכן. ועל זה יש לנו להורות
 שמיני המהלכות בארץ הן שלשה מינין בלבד, ואם יש מהלכות שהן
 נמצאות מחיבורן הן נכללות בתוכן. ומחלק הרקיע וצבא השמים נפרד
 ממהלכות האלה, מפני שהוא סבוב וגלגול שהוא מקיף את הנמצאות
 חתתיו להחתימן ולהגבילן. ויהיו כל מיני המהלכות ארבעה לא פחות
 ולא יותר. והן כולם נמצאות על ידי האור המפיץ שנית מן הצורה
 המתקיימת בעצמה, והוא נפרש אל הצורות אשר הם נחברות אל הגוף
 לדברי חכמי המחקר. והאור הזה הם המאורות והכוכבים הנבראות
 ביום הרביעי במאמר יהי מאורות ברקיע השמים, אשר חלק הכתוב
 אותם אחרי כן אל שני מאורות וכוכבים, ונתן אותם ברקיע השמים
 להאיר על הארץ. ואמרו להאיר על הארץ שמתוך האור ההוא הנתן
 ברקיע נתן הקדוש ברוך הוא כח לצורות הגופות אשר בארץ לקנות רוח
 חיים, ומן הכח הזה נבראו דגים ועופות וחיות ובהמות, שהן מיני בעלי
 חיים היוצאים למעשה על ידי המים והארץ ביום חמישי וביום הששי.
ואתה מוצא כל התמורות אשר הן יכולין לעבור על הגוף אשר
 הצורה נדבקת אליו, נמצאים הם בו על כל מיניהם אשר הדעת
 יכול לחלקן אליהם. מהם חולפים עוברים על גופו מבהוץ ואינן
 מחליפים את צורתן, והן כל יצורי שמים שהן רקיעים וכוכבים. ומהן
 חולפין את צורתן. ויש מאלו שהם נוגעים בגוף והוא עומד במקומו.
 ומהן עוברין עליו ומחליפין את מקומם, והם כל היצורים הנמצאים

תחת השמש. ואין לחקור על החלקים אשר הצורה יכולה להמצא בהם, ועל שיקול הדעת וההכר הנכון הן ארבעה חלקים שאין אדם יכול להוסיף עליהן ולא לגרוע מהן. האחד שתהיה הצורה מתקיימת בעצמה ואינה נדבקת אל גוף כל ימי העולם, ככל הצורות המיוחדות אל העולם העליון הנזכרות למעלה. והשני צורה נדבקת אל הגוף דבוק ישר וחזק וותיק שאינו נפרד ממנו ואין החלופין באין על צורתו בשום עניין, ואם יהיו תלויים בו יהיו נתלים בו הוצה מגופו כגון צורות הרקיעים והכוכבים. והשלישי צורה נדבקת אל הגוף ואין עומדת על מנהג אהר, אבל מתגלגלת היא מגוף אל גוף ומצדדת מתבנית אל תבנית, ואלו הן גופי הנמצאות בארץ. ושתי הצורות האלו המתחברות אל הגוף, אין להם כח להפרד מן הגוף ולהמצא הוצה ממנו על מנהגו הראשון. וישאר בידנו חלק רביעי אשר המדע, מביא אליו החלוק, והמדע נוהן שהוא ראוי להמצא כאשר הדעת מורה. כי כל החלקים אשר החכמה נותנת להוציאם אל גוף המעשה כבר יצאו מן הכח אל המעשה. והחלק הזה הוא צורה נדבקת אל גוף ומתחברת א) בו, ולסוף היא נפרדת ממנו וחוזרת למנהגה הראשון להתחזק מעצמה ולא יהיה הגוף נדבק בה. והוא מבין מן הגוף במקום הזה הדבר אשר היה שמו תהו בראש דברינו ואנו קוראים עתה יצור או נוצר. והחלק הזה שיקול הדעת וראיית החכמה מכריחים אותנו להודות כי יש בעולם צורה שהיא נוצרת ומלבשת הגוף, וראויה אחרי הוצרה להפסד מן היצירה להתחזק בעצמה כמראשיתה. ואין אנו מוצאים צורה שהיא ראויה למעלה זו כי אם נשמת האדם, ואמרו נשמת האדם יש לה בריאות וחולי וחיים ומות. ומחלתה היא האוולת. ובריאותה היא החכמה. והחיים הם יראת בוראה ומעשים טובים ואנו קוראים את שם חסיד, ומחלתה היא זילזולה בכבוד קונה ומעשים הרעים וקוראים להן רשע. והוא אומר מכאן אם הנשמה תהיה בריאה וחיה, יקרא האדם המתכסה בה חכם וחסיד. ואם הנשמה תהיה בריאה ומתה, יקרא האדם חכם ורשע. ואם היא חולה וחיה יקרא אויל וחסיד. ואם היא חולה ומתה, יקרא אויל ורשע. ואמרו על החכם וחסיד כשהוא נפרד מן העולם, תהיה נשמתו מדרך חכמתו נפרדת מן היצור ומתקיימת בצורתה כמקדם, ומדרך חסדה שהיתה מואסת בדרכי העולם, היא תהיה עולה מן העולם השפל אל העולם

העליוני תצלח מכל יצורי מטה, ונוגעת אל הצורה העליונה הטהורה הקדומה, ובאה בתוכה ואינה נפרדת ממנה עולמית. זאת היא מעלת החכם החסיד. ואם חכם ורשע הוא תהיה נשמתו מצד חכמתו ובינתו נצלת מן היצור ומתחזקת בעצמה כקדמתה, ומצד רשעתו שהיתה נוטה אל תאות העולם הוה אינה יכולה להנצל מן יצורי העולם הוה הצלה גמורה, ויהיה רוב מעלתה שהיא נפרדת מעולם התמורה שהיא מקום כל הנוצרים תחת השמש, ונוגעת אל העולם היצירה אשר אינו מחליף את צורתו, ותהיה מתגלגלת תחת אור החמה, והחמימות העוצם דומה לה כדמות אש שורפת אותה כל ימיה, ואין לה רשות ולא כח לצאת מתחום הרקיע כדי לגעת אל האור העליון. ואם אויל וחסיד הוא תהיה נשמתו מדרך חסדו, שהיה מואם את העולם נצלת בעצמה מן היצור וחושבת להתקיים, ומצד אולתו שלא היה מבין דרך החכמה ולא יודע סדר פשוט הנשמה, אין נשמתו יכולה להפרד מאויר העולם השפל, ומפני עמדה באויר העולם היא חוזרת להדבק ליצור ולהתחבר בו פעם שנית ושלישית עד שתהיה קונה חכמה באחרונה, שתהיה בה יכולת להפרד מאויר העולם השפל ולעלות למעלה ממנו. ומענין חסדה בעת ההיא או רשעה יהיה סדר מעלתה ומקום מעמדה. ואם אויל ורשע הוא לא יהיה לנשמתו כח להנצל מן היצור הצלה גמורה ותהיה מיתתה מיתת בהמה וחיה. ואלו הן דברי חכמי המחקר בענין זה כפי סברהם ושיקול דעתם. והיו מסכימים כולם כי אין לך דרך להנצל מן עולם היצירה והחילוף אשר טבועים במצולות, כי אם בחכמה ומעשים טובים. והאנשים האלה לא הגיעה חכמתם ובינתם להיות מודיעים לנו אי זו חכמה היא החכמה הזאת, ולא לתקן לנו סדרי המעשים הטובים אשר אנו ניצולים בהן. כי לא זיכם המקום לקבל התורה הקדושה אשר היא מקור כל החכמה ומקום היושר ותושיה. ואלו היו מודיעים לנו החכמה ההיא ודרכיה אין אנו ראויים לשמוע אליהם. ומפני זה אנו הוורים מראש אל העניינים אשר דברנו עליהם, ומסדרין אותם על פשט התורה, ואנו מחכונים לפרש דבריהם אלו האחרונים. ואומרים כי כל הנמצאים בעולם הוה נחלקים לשנים, מהם עומדים על צורתן כל ימי העולם. ומהן שצורתן מתחלפת ומתגלגלת מן צורה אל צורה תמיד אין להן עמידה. ואם אחת מחבר [דרכם] בעולם הוה אל דרכם בעולם הבא יהיו החלקים ארבעה יש מהן אשר הוא ראוי להתקיים בעולם הוה ולעולם הבא. ויש מהן שיש לו קיימא [בעולם הוה ולא לעולם הבא. ויש מהן שאין להן קיימא לא בעולם הוה ולא לעולם הבא. ויש

מהן שאין לו קיימא בעולם הזה] ויהיה לו קיימא לעולם הבא ואין
 אתה יכול למצא חלק המישי. ואנו חוקרין על ארבעת החלקים האלה
 במעשי בראשית אשר ממנו אנו ראויים ללמוד סדר כל הנמצאות.
ואומר כל היוצא אל המעשה במאמר הקדוש שאמר לו יהי, והיה גזור
 עליו להיות ולהמצא, ראוי הוא להיות קיים בעולם הזה, וכל שאין
 מאמר הקדוש מלמד את ענין צאתו אל המעשה במלת יהי, אין לו
 קיימא בעולם הזה. וחוקר על ארבעת החלקים הנזכרים, ותמצא
 הנברא במאמר הראשון נאמר בו (בראשית א) ויאמר אלהים יהי אור ויהי
 אור. ואנו אומרים מתוך שפתח המאמר במלת יהי, יהיה האור ההוא
 קיים כל ימי העולם הזה אשר לכבוד העולם הזה, בא המאמר. ומתוך
 שנאמר בו ויהי אור בדברי המאמר הקדוש, העיד עליו שמאמר הקדוש
 נחקים בו ונתרחק להבא. והיה ראוי לעמוד ולהתקיים עולמות. בעולם
 הזה העולם הבלי והכלה, ובעולם הבא אשר אין לו קצה ולא תכלה, וזהו
 חלק הראשון. ותמצא הרקיע והמאורות והכוכבים היו יוצאים אל המעשה
 במאמר הקדוש על ידי מלת יהי מאורות ברקיע השמים, כלם היו יוצאים אל
 המעשה. ונמצאים במלת יהי, ומפני זה הם עומדים על סדר אחד כל ימי
 העולם הזה. ומפני זה הדברים שאינן מקבלין את המעשה מענין המאמר
 הקדוש כאשר קבל האור הנמצא ביום ראשון, לא היה להם להתקיים
 כל ימי שני העולמות. והכתוב אומר על כל אחד מהם אחרי צאתו אל
 המעשה ויהי כן. ומלת כן נותנת דמיון הדבר ואינה נותנת אותו ממש,
 ומפני שהם באים במאמר יהי היה להן עמידה וקיימא על צורתו
 הראשונה כל ימי העולם הזה. ומפני שלא קבלו את המאמר כתקנו
 ולא נזכר להם מלת יהי בשמים כי אם בדמיון אנו גוזרים שלא יהיה
 להם קיימא לעולם הבא. וראיה לזה מן הכתוב (ישעיה נא) כי שמים
 כעשן נמלחו. ולהלן הוא אומר (בראשית א) יהי מאורות ברקיע השמים
 אנו גוזרים על המאורות והכוכבים הנחונים בשמים שיהיו נמלחים עם
 השמים. וכתוב (ישעיה יג) כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם
 חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו. ויעלה בידנו מן הכתוב כי
 השמים וכל כוכביהם אין להם קיימא לעולם הבא, ואע"פ שיש להם
 קיימא על סדר אחד בעולם הזה, וזה הוא החלק השני מארבעת
 חלקים שהזכרנו. ואתה מוצא בכל יצורי מטה ואם תרצה אמור הנמצא
 תחת השמים, אינם יוצאים אל מעשה במאמר יהי, כי אם ברשות
 שהוא נתן להם לעצמם או לדבר אחר והועיל להם. ככתוב יקוו המים
 מתחת השמים. נתן למים רשות להקבץ ולהקוות. וכתב תרשא הארץ

דשא. נתן כח לארץ להוציא דשא ועשב וכל הנוצר בכחוב ההוא, ובכחוב שני וחוצא הארץ. וכחב ישרצו המים נתן רשות למים ולארץ להמצא סהן או בהן רוח חיים, ולא הזכיר בהם מלת יהי הנותנת מציאת דבר מפי הגבורה. ומפני זה היתה החמונה והחילוף נמצאת בכל המינים האלו כל ימיהם ואין להם קיימא בעולם הזה. ואמר הכתוב בהן ויהי כן אחרי צאתו למעשה, להודיע כי יש להם כח להחליף דמותו בעולם ואין להם קיימא לעולם הבא. וראית כלו מן הכתוב (ישעיה נא) והארץ כבגד חבלה וישביה כמו כן ימותון. הארץ וכל אשר עליה אין להן קיימא לעולם הבא. והו חלק השלישי. ואנו באים עתה לדרוש ולחקור על החלק הרביעי אשר אמרנו עליו אין לו קיימא בעולם הזה ויהיה מתקיים לעולם הבא. ונשים אותו מדרך הסיבה לכתחלה כיהוא האדם, מפני שהוא נפרד בבריאתו במאמר בפני עצמו, ואינו נכלל עם הבהמה והרמש והחיה היוצאים אל מעשה במאמר תוצא הארץ נפש חיה, אשר היא כוללת את האדם גם הבהמות והחיות. ויש לנו לבקש ראייה מן הכתוב להחזיק הטעם הזה בידנו מן המאמרות הנזכרות בסדר יצירת האדם. ונאמר אנו גוורים שאין לו כח לעמוד על סדר אחד בעולם הזה, מפני שאינו יוצא אל המעשה במאמר יהי כדרך האור והרקיע והמאורות היוצאים אל המעשה במלת יהי, וכולם יש להם עמידה וקיימא כל ימי העולם הזה. [ואנו] גוורים שיש לאדם עמידה לעולם הבא. מפני שאמר בסוף בריאתו והשלמת מעשיו ויהי האדם לנפש חיה. והיתה מלת ויהי קרואה בשמו מפורסם כאשר נזכרת במעשה האור קרואה בשמו מפורסם ויהי אור. ואין אתה מוצא במעשי בראשית מלת ויהי אמורה על דבר בשמו מפורסם כי אם האור והאדם וערב ובקר הנזכרים בחתימת כל יום. ותאמר כאשר היה האור הנמצא בראש הכרואים עומד וקיים לעולמים, כן יש לנו לומר על האדם אשר הוא סוף הנבראים שיהיה קיים לעולם הבא, ותהיה פתיחת המעשים וחתימתו קיימת. ואמר הכתוב ויהי אור בשם הנוצר להודיעך כי האור ההוא מתחלתו ועד סופו ראוי הוא להתקיים עולמית. ואמר ויהי האדם בתוספת ה"א הודיעה והבירור מפני שאין כל אדם ראוי לזכות העולם הבא כי אם הברורים והידועים. ואנו באים לחקור על האנשים הראויים לזכות העולם הבא מאיזו אומה הם. וכל חכמי המחקר לא שמו לבם אל הענין הזה כי לא ידעה בהם כח לעמוד על סודו, לפי שאינו תלוי בבית כל אדם ואין

סברתו ופירושו יכול לבא על ידם כי אם מרתם מדברי תורה הנאמרים מפי הגבורה והנחצבים ממקור חכמה הטהורה.

ואנו פותחים במחקר הזה ואומר. האדם נפרש מכל בעלי חיים בסדר בריאתו, להודיע כבודו על שאר הנבראים בארץ ומעלתו. כי כל בעלי חיים הם נבראים על ידי דבר, שהיה לו רשות לשום דבר לעזר בבריאתו מתחלת מעשהו ועד אחריתו, זה הפרש אחד. ואתה מוצא הפעולות המשמשות בבריאות בעלי חיים ועל חלופי מעשיהם הן שלש פעולות האחת בריאה דכתיב (בראשית א) ויברא אלהים את התנינים הגדולים. והשנית עשייה דכתיב ויעש אלהים את חית הארץ למינה. והשלישית יצירה דכתיב (שם ב) ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה. ונמצא ששרצי המים שהן דגים והדומים להם לכרם נשלמו צורתן בבריאה לבדה ולא נזכר במעשיהן פעולה אחרת מפני מעוט חלקם בחיים. וחיות השדה וכל הבהמה והעוף אשר להם רוח יתירה נשלמו צורתן בשני פעולות, שהן עשייה ויצירה או בריאה ויצירה. והאדם אשר בו [רוח] יתירה על כל בעלי חיים נשלמה צורתו בכל הפעולות המצטרפות בבעלי חיים. תחלתו נמצא בבריאה דכתיב ויברא אלהים את האדם. ואמצעיתו ביצירה דכתיב (שם ב) ויצר ה' אלהים את האדם. ותחלת המחשבה הטהורה בבריאתו באמירה להעשות, והתימחה היתה במעשה. בתחלה כתיב (שם א) ויאמר אלהים נעשה אדם. ובחתימה כתב (שם ה) זה ספר תולדות אדם. וכתב ברמות אלהים עשה אותו. ונמצא האדם כולל את כל הפעולות המשחמשות בשאר בעלי חיים, ומוסיף עליהן הנשמה הנפוחה בו כדכתיב (שם ב) ויפח באפיו נשמת חיים. האדם מכובד בו על כל הנמצא תחת השמש. וזה לך הפרש שני. והפרש השלישי. שהשליטו הקב"ה עליהם כדכתיב (שם א) וירדו ברגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ. הזכיר כל בעלי חיים על כל סדר בריאתו. והיה מתחיל מדגים היום הנזכרים בראש היום החמישי. ואחר כן עוף השמים הנבראים בו ביום אחריהם. ובסוף הבהמה ובריות היום הששי. וחתם כלל הארץ. כלומר כל הנמצאות בארץ והיה הכתוב מעיד לו שהוא מושל על כל יצורי הארץ.

ואנו אומרים כאשר הפריש הקב"ה את האדם מכל בעלי חיים ונתן לו מעלה גדולה עליהם. כן הפריש אומה אחת מבני אדם אומה שתהיה מקדשת לכבודו מכל בני אדם. ומצאנו הכתוב אומר (ישעיה מג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו.

והנמצא אחר בריאה ויצירה ועשייה על הסדר הזה הוא האדם כאשר פרשנו. והכתוב הזה מעיד כי הנקרא בשמו מבני אדם הוא הנברא והנוצר והנעשה לכבודו. ולהבין את הטעם הזה לכל הדורש אותו אני מסדר את הכתוב על הסדר. כל אשר בראתיו ויצרתיו ועשיתיו לכבודי הוא הנקרא בשמי. ואם אתה חוקר מכתבי הקודש על האומה הקורא בשמו המשובח והמפואר, אין אתה מוצא אותה כי אם בישראל לבדם אשר הוא [קורא שמו] עליהם. ככתוב (ש) כה אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל אל תירא כי גאלתיך קראתי בשמך לי אתה. הקב"ה בראם ויצרם וקרא אותם בשמו. וכתוב אחר מעיד עליהם כי הם קרואים בשמו ככתוב (דברים כה) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. ותראה משני הכתובים האלה כי ישראל קרואים בשם המקום ית' שמו. והוא יתעלה וישתבח קורא אותם בשמו. וכן כתוב (ש) כו) את ה' האמרת היום להיות לך לאלהים. ובמה האמרת אותו באמרך (שמות יט) כל אשר רבר ה' נעשה. וכתוב ודו' האמירך היום להיות לו לעם סגולה. ובמה האמירך אמר לך אנכי ה' אלהיך. כל שבח והלל שישראל משבחין בו את הקב"ה הוא נותן להם שבח כנגדו. ויעלה זה בידך בראיות ראויות מן הכתוב כי ישראל הם האומה הקרואה קדושה ברואה לשמו הגדול. והוא אומר כי הארץ וכל אשר עליה בראם הקב"ה ועשה אותם בחכמתו. כדכתיב (תהלים קד) כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנייך. והשמים וכל צבאם בדברו. כדכתיב (ש) ג) בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם. וישראל עמו בראם ויצרם ככתוב (ישעיה מג) כה אמר ה' בראך יעקב ויוצרך ישראל. והם ברואים לכבודו ולקדושת שמו, ככתוב (ש) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. ואין הנקרא בשמו כי אם ישראל כאשר נתפרש לך מן הכתוב (דברים כא) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך. ונמצא מן הכתוב כל עמי הארץ יראים מישראל כי כלם ראו וכלם יראים מישראל כמשמע השם של וראו. וזה היה מעמד הר סיני הנראה לכל העולם. וכתוב (ישעיה מג) אל תירא כי גאלתיך קראתי בשמך לי אתה. והכתוב הזה מבטיח לישראל שלא יהיו יראים משום דבר בעולם בעת הגאולה, ויהיו ישראל מיראים כל אדם ואינם יראים מאדם. ואחה אומר הם מיראים כל אדם בתורה הנתונה להם על הר סיני ככתוב (דברים כה) וראו כל עמי הארץ. זה מעמד הר סיני שהיה נראה ומפורסם לכל העולם, כי שם ה' נקרא עליך זה תורה הקרושה הנתונה להם, מפניה הם יראים בעבור התורה שני

ויראו ממך. ואין ישראל יראים מאדם מפני שהם מייחדים את השם ומאמינים בו וקוראים בכל יום שמע ישראל. והוא שאמר הכתוב קראתי בשמך לי אתה. קראתי בשמך שאמרתי לך שמע ישראל, וכל הקרוי בשמו מצוה הוא לשמוע, ואמר לי אתה כלומר לי אתה מיוחד, ובשמי אתה מאמין. ועל זה אמרתי לך אל תירא כי גאלתיך מארץ מצרים לכבוד שמי, ואני עתיד לגאלך גאולת עולמים. ותמצא המעלה הגדולה לישראל אשר בגללה היו קרואים בשם המקום. והוא קורא להם בשמו היא יחוד השם וקבלת התורה. ואיני אומר כי המעלה הזאת מנועה משאר בני אדם כי לא נכון לאמר כן, אבל ראויים להאמין ולהודות כי שערי התשובה פתוחות לכל דורשיה, ככתוב וישוב אל ה' וירחמהו. וכל השב אליו הוא מרחם אותו. ואנו באים לחקור על סדר התשובה המביאה לידי רחמים ונביא ראה מן הכתוב כאשר עשינו בדברינו הראשונים:

העמוד השני.

מה טוב לאדם לעשותו. בעולם הזה כל ימי היותו.
יסוד העמוד מוסף

כתוב (הושע י"ד) שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך וכתוב אחר אומר (ישעיה נז) סלו סלו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי. הכתוב הראשון מצוה על התשובה ומוכיר את הדבר הגורם לעשותה, והוא מכשול העון כי אין חייב בתשובה כי אם הנכשל בעונו. ואשר אין עונו מכשילו זכאי הוא לפני קונו, וכל תפלתו ותעניתו מלמדת זכותו ואינו עוסק בה לכפר את חובתו והכתוב השני מראה דרך התשובה בצואתו הסר המכשול מן הדרך, ובסור המכשול ממנה תחייש התשובה להיות מקובלת מעושיה. ונמצא הכתוב השני מלמד מעשה התשובה ומפנה דרכה, ומי שאינו יודע התשובה אינו יכול לעשותה. ומכאן הוא סדרש הכתוב השני ראוי להקדים על מדרש הכתוב הראשון.

ואני פותח בו ואומר. כתוב (שם) סלו סלו פנו דרך. שנה עליו

סלו סלו שני פעמים כנגד שתי מסילות הראויות לסולל. האחת דרכי העולם הבא ונתיבותיו הטובים. השנית דרכי העולם הזה ותאותיו הרעים והא שאמרה התורה (דברים ל) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע. שתי ונוגות, החיים והטוב. החיים הוא זכות העולם הבא, והטוב דרך הישרה והטובה אשר האדם הולך עליה בעולם הזה וקונה בה את החיים לעולם הבא. והמות והרע, המות [הוא] עונש עולם הבא. והרע דרך המעוקלה והרעה אשר האדם הולך עליה בעולם ומתחייב בה המות אשר הוא אבידת החיים בשני העולמות. והקב"ה נתן לפני עמו שני הדרכים האלה, ככתוב החיים והמות נתתי לפניך. וציום לבחור בדרך הטובה מהן ככתוב (שם) ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך. ומתוך שלמדם לבחור בחיים משם אתה למד שהודירם למאוס ולרחוק מדרכי המות. וכן בכתוב הזה אמר סלו סלו, עשו שתי מסילות. האחת מסילת הצדיקים הטובה. והשנית מסילת הרשעים הרעה. ואמר פנו דרך שימו בכל דרך מהם פנות פנות וגבולים שיהיו מפרישין בין שתיהן. כלומר שימו החיים גבולי הדרך הטוב, ושימו המות גבול הדרך הרעה, כדי שיהיה הולך על הדרך הטובה מוקף לכל רוחותיו. ואמר הרימו מכשול מדרך עמי הצדיקים שהם עמי. ולא הודיר על הרשעים ולא היה חושש להדריכם כאשר עשה בכתוב האחר כשאמר ובחרת בחיים. ולא הווקק להזכיר דבר אחר. ונמצא הכתוב הזה נחלק לשלשה ענינים. האחד מספר המסילות, ככתוב סלו סלו. והשני גדריהם וגבולם שנאמר פנו דרך. והשלישי תיקון הדרך והסרת המכשול ממנו ככתוב הרימו מכשול. והוא חוזר על כל אחד ואחד משלשת הענינים האלה ומפרש אותם ואומר (שם) כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים. הכתוב הזה מפרש ענין הכתוב אשר לפניו ואת טעמו, כאילו אדם שואל למה אמר הכתוב סלו סלו פנו דרך? והמשיב אותו אומר כי כה אמר רם ונשא. ומפני שאמר רם ונשא כך וכך, בא הכתוב לצוות ולומר סלו סלו. שמלת כי אשר בכתוב השני קושרת טעם הכתוב הראשון אל השני. והמעין בו עיון יפה ימצאנו מפרש צדקת השם וחסדיו הרבים עם בני אדם. כי הקב"ה נתן לכל ברויותו מגדולם ועד קטנם כל הכחות אשר הם צריכים אליהם, כל אחד מהם כפי חלקו הראוי לו. נתן לגדולי הארץ וצמח האדמה [כח] לשאוב ולמצוץ את ליחות המים המחוברת אל עצם הארץ הנגשים בה

לקנות מהן רטיבות שהוא מהנה להן, והן מחזירין הרטיבות ההוא למזון להעמיד את גופיהן, ואמץ את הכח לבשל את הליחות אשר שואב להחזירו אל טבע יצירת הגוף השואב אותו עד שהוא מרבה את צלעיו ומוציא ממנו פרי שיהיה שארית אחריו לקיים את מינו בעולם. ונתן לכל בעלי חיים כח וגבורה לקיים את צרכיהן בעולם הזה, ולמדם לבקש את מזונם להעמיד בו גופם ולהוציא זרעם הנשאר אחריהם בעולם. ותיקן את אבריהם כפי הצורך לכל אחד מהם. לאוכלי העשב רוח נמוכה וגבורה מעוטה ופרוכה, ולעוף השמים נתן להם אבר ונכף לעלות בהן ולפרוח, ונתן לכל חלושי כח ובעלי פחד רגלים קלות לנוס בהן ולברוח, ורבים מהם מקיימים כהוגן כל צרכיהם, ויש מהם מקצרים ברוב מעשיהן, והמקצר מהם מפסיד על עצמו ואין הקב"ה מענישו ולא מאשימו והוא ית' שמו ברא את האדם והשלימו והתקין כל צרכו אשר הוא צריך אליהם בעולמו. ויש מבני אדם מי שהוא מקיים את כל צרכו כפי המסור בידו והראוי לו, ויש מהם מקצר ומחסר מן הצורך, ויש מהם מוסיף על הצורך ויוצא מן הדרך הטחקן לנפשו תיקון, והמפסיד עליו להפסיד, ואלו היה משפט בני אדם בענין הזה משפט שאר בעלי חיים, לא היה הצדיק זוכה בצדקתו, כי לא אשר עשה עשהו לפי חקנתו, ולא הרשע נענש על רשעתו, והיה מספיק לו תעתועו בעולם הזה ורעתו. אלא שהקב"ה בגדל רחמיו העדיף טובתו וחנותו על בני אדם, והגדיל חלקם והגביר חקם לחת להם זכות על מעשיהם הטובים ודרכם הישרה, ולהענישם על מעשיהם הרעים ודרכיהם המעקלות, ולא נתן חלק לשאר בריותיו ככבוד הגדול הזה. והיה האדם ראוי לכל ההמון הזה מפני הממשלה והכבוד אשר נתן לו אלהים לרדות על כל בעלי חיים, ככתוב (בראשית א') ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ. ומשם נחייב האדם להנהיגם ולהנחותם א' [ולדרוש] את טובותם. כי על התנאי הזה נמסרו לידו אם מקיים את תנאו הקב"ה מנשא את מעלתו, ואם הוא מבטל את תנאו המקום מענישו ומורידו מגדולתו. והכתוב נותן רמז לענין הזה ואומר, כי כה אמר רם ונשא שני שמות נדבקים בחיבות, זו שהיא מדבקת דבר אל דבר ושניהם מחפרשים מענין אחד, כי הרם נשא הוא והנשא רם. וההפרש ביניהם שהאחד אתה מבין אותו בלא לוויה והוא הרם, והוא מדה טהורה ממדותיו אשר המה מיוחדות אל כבודו, כי הרוסמיות הוא [לן] לברו

א' בכ"י ולרדות

ואינה לאחר בלעדיו. והשני הוא שם לוי שאתה מבין בו מדרך המחשבו אל דבר אחר, והוא הנשא אשר הוא משמע נשיאה על אחרים. והמדה הזאת היא ממדותיו הטובות, כשמקישים כבודו והודו אל בריותיו הוא מתנשא ומתרום על כל בריותיו. ואמר רם ונשא שהרוממות והנשיאות לו לבדו, ואם יש דבר מתנשא ומתעלה אינו מגיע לרוממותו, ואם רם הוא וגבוה, רוממותו יתעלה שמו הוא מתנשא עליו. ועל זה באו שני השמות האלה דבוקים כאחת בתיבות ואחריהן שני שמות אחרות דבוקין כמו כן בתיבות, שוכן עד וקדוש שמו, והשוכן בכאן אינו מטעם השוכן בארץ או בבית מלשון אשר שכן שם, ולא מטעם המשלים את המעשה ושוכן אחרי השלמתו, מלשון שכנה דומה נפשי. והענין הזה וכל הדומה לו רחוק ממדותיו יתעלה שמו, אבל טעם השוכן בכאן אשר אין נרנוד ונענוע ולא תמורה ולא חליפין נוגעים. ומפני שמלת [שוכן] משמעת דבר אחר במקומות רבות כגון היישוב והדומה לו כאשר הזכרנו למעלה, תלה בו הכתוב מלת קדוש ואמר שוכן עד וקדוש שמו. השכינות אשר הקדושה ראויה לשמו הקדוש, הוא הנפרש והנכבד מכל תמורה, ויהיה פירושו השוכן עד עולמי עד על סדר פרוש ונפרד שהוא נקדש מהיות לו דומה. והווקק לכנות את השם הקדוש במדות האלו המפורשות למעלה, מפני שהוא בא לדבר על הענינים מדרכי העולם שהם תלויים במדות ההם. והזכיר טובותיו וחסדיו אשר הוא [מביא] מענין [זה] לבני העולם במדותיו הטהורות הנוכרות. וכן מנהגו יתעלה שמו כשהוא מזכיר אחת ממדותיו הוא מביא לעולם דבר מענין המדה ההיא והוא שאמר הכתוב (דברים כ"ב) ככל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. מן הענין אשר אזכיר בו את שמי, מהענין ההוא אביא אליך ברכתי. ומשם ראיה שהאדם חייב לברך על כל דבר ודבר שהוא בא לידו, ולתת שכח לקונו מעין הדבר ההוא. וכן במקום הזה כדי לפרש המעלה הגדולה אשר נתן לבני עמו, בא להזכיר את השמות הקדושות המעידות על המעלה ההיא, והוא רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו. והוא נקרא בשמות האלה בשמי מרומו, ועל זה היה תולה אותם במאמרו ככתוב, (ישעיה' נ"ז) כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו. ואחריו הוא תולה בהן טובותיו וחסדיו עם יושבי עולם. ואמר מרומ וקדוש אישכון ואת דכא ושפל רוח, שכניתו במרומי מרומים וקדושים, והוא כמו כן עם המדוכאים ושפלי הרוח בעולם הזה, כדי להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים. ות

שני השמות לכתות הצדיקים החמימים הנמצאים בעולם הזה. הראשון מהם אשר רוחו שפלה ונפשו נמוכה, ואין לה תאות כל העולם הזה, ואין מחשבותיו והגיוניו כי אם בדרכי העולם הבא, והשני מהם נפשו תאבה להנאות העולם הזה, והוא כובש את יצרו וגובר על תאותו, ומונע את עצמו מכל טובות העולם הזה והנאותיו אשר הם אסורות עליו לכבוד שמים. והראשון מהם הוא שאמר עליו להחיות רוח שפלים. כלומר נפשו החיה הנקראת רוח חיים אשר האדם רומה לבעלי חיים, שפלה ונכנעת לנפש ההוגה הנקראת נשמת חיים ונשמעת אליה, וכורחת מכל עסקי העולם הזה ואינה שמה לב עליהם. ועל השני הוא אומר ולהחיות לב נדכאים אשר לבם נדכה ונכאה על הנאות העולם הזה, והוא מכניע את לבו וגובר עליו ומכריחו לשמוע לעצת הנפש ההוגה. ובין החכמים מחלוקת בשני האנשים האלה איזה מהן גדול בשבח, ואיזה מהן ראוי לפני המקום לזכות יותר מחבירו. והמון חכמי החקק אמרו כי התאב להנאות העולם הזה והמתאווה לשבוע מהם והוא כובש את יצרו וכופה את תאותו גדול מהשני אשר אינו תאב ואינו מתאווה, כי זה טורח ומתעצב, והשני שוקט ורחב לב. וראוי הוא הטורח והעמל להפוך בוכותו מפני טרחו ועמלו. ונותנין משל בענין מן הזקן ומן הבחור אשר יהיו שניהם נמנעים מעבירה אחת, והזקן נמנע מפני חסרון תאותו, והבחור כובש את יצרו, וכל בני העולם משבחים את הבחור בענין הזה, ואינם נותנים לזקן במעשהו שום שבח מפני שאין נצרך לכבוש את יצרו, והבחור גבר עליו וכבשו. והוא הדין אם יהיו שניהם בחורים והאחד כובש את יצרו והשני אינו צריך לכבוש, אלו הן דברי ההמון המשבחים את המדוכא אשר הוא כובש את יצרו. והמדקקים מהם בענין הזה בחילוף [נותנין] השבח והגדולה לאיש אשר יצרו מתהלה כבוש ונכנע מאליו ומייסר את נפשו והוא הנקרא שפל רוח, ויאמרו כי התאב והמתאווה וכובש את יצרו אחר כך, אינו נצול מן ההרהור, והשני אינו מהרהר כלום. ונותנין דמיון לזה הצדיק הגמור ובעל תשובה הנצחת, כל אחד מהם משובח וזכאי, אלא שזכות הצדיק הגמור אשר לא חטא גדולה ומשובחת, כי זה הוא זכאי מכל פנים, והשני זכאי אחר סליחת העון. ויש מי שחושב להראות מן הכתוב שהם שוים במעלתם, מפני שהוא יאמר בעצמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, מקדים את הנדכא אשר הוא כובש את יצרו על שפל רוח אשר יצרו כבוש מאליו, ואחרי כן הוא אומר להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים, ומקדים

את השפל על הנדכא. ומוציא מן הטעם הזה שהם לפני המקום שוים במעלתם, מפני שזה היה מקדים פעם וזה מקדים פעם אחרת.

והמעייין בדבר אומר קידם הכתוב ראשונה הנדכא מפני שהיה מקיש רוממותו ומעלת שמו אל סוף המקום אשר הגיע אליו רחמיו הרבים בארץ, והוא סוף העמק, וקרא המקום ההוא דכא מפני שהוא תחת השפל. וכשבא להזכיר זכירת עבדיו ויראיו על סדרם אשר בשמים היה משקיף אחר העולם הזה, הקדים את השפל אשר נשמתו נקווה סכל הרהור ועולה למעלה בלי שום עיכוב, ואחריו הנדכא אשר אינו ניצול מהרהור וצריך הוא לטהר את עצמו מן ההרהור, ואחרי כן יקרא צדיק. ומוכיר הרוח הראשון שנאמר רוח שפלים, והרוח הוא הלוי אל הנשמה, כאמור נשמת רוח חיים. והזכיר בשני הלב הלוי אל הגוף באמרו לב נדכאים, מפני שזה חושש להחיות הגוף. וזה אינו חושש, ואין לנו להכריע בזה יותר מזה. ואחרי כן אמר הכתוב (שם שם) כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. ופי' מלח אריב ברוב המקומות משמעת מחלוקת בין שני אנשים, כדכתי' (דברים כ"ה) כי יהי' ריב בין אנשים. ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק. (בראשית כ"ז) והוא במקום הזה מלשון טענה וראיה. כמו (איוב י"ג) שמעו נא תוכחתי וריבות שפתי הקשיבו אשר פירושו ראיותיו או טענותיו. כן פעולת אריב בכתוב הזה מלשון ראיה וטענה. כלומר לא אהי' דורש מבני אדם טעם שיהיו בו ראויים לזכותו, ולא אטעון עליהם שאינם מתקנים את מעשיהם כי אם להצלחתם, ואין זה גורם להם זכות ואני מעלה עליהם הנאה הזו. ואמר ולא לנצח אקצוף, וכן לא אקצוף על הרשעים שמאבדין את העולם שלא אמציאם דרך סליחה ואפתח להם שערי תשובה. והוא שאמרה תורה לא ידון רוחי באדם לעולם, ורוב המדקדקים מפרשים פעולת ידון מלשון מדון שהוא מריבה, ואומרים כל הדורות אשר לפני המבול אם היה בהם שפל רוח הולך על דרך ישרה היה הקב"ה מטלא ימותם ומאריך שנותם, כאשר מלא הוא דרכו וחלקו המסור בידו ומן העולם הזה ולא היה קונה זכות לעולם הבא, כי לא היה עמלו לכבוד וזכות ולא היה יודע אותו. וכן היה הרשע מהם מה בחצי ימיו ונענש בעולם הזה [על שהיא] מפסיד את מתנתו ומבטל חלקו המסור בידו והוא שאמר לא ידון רוחי באדם, לא אהיה מבקש מהם ראיה שיהיו ראויים לזכות העולם הבא ולענשו. וזה היה דרך בני אדם בדור

המבול, עד שבא אברהם אבינו והבין דרך יראת שמים והיה ראוי לעולם הבא. והוא שאמר הכתוב לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף, לא אריב עם המצליחין את דרכם, ולא אקצוף עם המפסידין אותה, כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. והזכיר רוח לשון יחיד על רוח החיים הנחונה בחיות ובבהמות ובכל נפש החיה הנוהגת מנהג שאין לה זכות ולא חובה. ונשמות בלשון רבים על נשמת האדם הראויה לזכות ולחובה, ונחלקת על מינים רבים.

ולפרש הענין הזה אני אומר כי הקב"ה נתן באדם שלשה כחות ויש שקוראין כחות ויש שקורין להן שלש נפשות. האחת הוא הכח אשר בו הוא גדל ורבה כצמח השדה, והשנית אשר הוא מתגלגל בו וממיר את מקומו. וכל בעלי חיים משתחפים עמו בשני הכחות האלה ונקראת רוח חיים. והשלישית שהוא מבין בין טוב לרע ובין האמת והשקר ובין כל דבר לחמורתו וקונה חכמה ודעת. וזאת היא הנשמה אשר הוא מתייחד בה משאר בעלי חיים. אם תהיה הנשמה אשר מתייחד בה גוברת על הרוח החיים אשר הוא משתתף בה עם הבהמה וחיה, יהיה האיש נפרד מן הבהמות ונקרא זכאי וחמים. ואם רוח החיים אשר הוא נפש הבהמית גוברת על הנשמה [שהיא] החכמה, יהיה האיש נחשב כבהמה ונקרא עול ורשע. והגבורה אשר כל אחת גוברת על השני נחלקת אל מינים רבים לפי גודל הגבורה ההיא ומעוטה. ומכאן היתה ראויה להקרא בלשון רבים. ואמר כי רוח מלפני יעטוף. כי רוח החיים הנמצאת בכל בעלי חיים שהיא נעטפת עליהן כמעיל ומכסה אותן, מלפני היא יוצאה וברשותה היא נמצאת בעולם. והנשמה יש לה מעלה אחרת, כי נשמת האדם אני עשיתי ונפחתיה באפיו ובשבילת אני מרחם עליו, ומיישר לפניו דרך להצילנו. והוא נתן רמו בזה אל חורתו הקדושה אשר הורידה לעולם לזכות כל המאמינים בה. ואחר שהודיע בכתוב הזה סדרי הצדיקים החמימים אשר הוריד התורה לזכותם בה ולטהרם, הוא מפרש סדרי הרשעים ומחלק אותן לשלשה כחות וכולם הנפש הבהמית גוברת עליהם בעת ילדותם, ובינה ובין הנפש ההוגה מלחמה, ויהי בעת בחרותם עם זקנותם נחלקים לשלשה חלקים, אם הגבורה תהיה ביניהם שוה פעמים ההוגה ופעמים הבהמה יהיה חלק הבינוני הנמצא ברוב בני האדם, ואם תהיה הנפש ההוגה גוברת באחרונה יהיה החלק הנחמד מכל השלשה, ואם תהיה נפשו ההוגה נכנעת וכבושה וטבועה במצולות הנפש הבהמית כל ימיה ולא יהיה לה גבורה כלל יהיה החלק הזה הרשע מכלם. והכתוב

התחיל בכתוב הראשון מהם ואמר, בעון בצעו קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף וילך שובב בדרך לבו. הרשע הזה מפני בצעו ותאותו להתנאות מן העולם, הוא עווב דרך האמת ועבודת השם, והמקום קוצף עליו ומענישו, שנאמר קצפתי ואכהו. והוא בעת ההיא מתראה בתשובה בפיו ומסתר משובה בדרך לבו, ועולה במחשבתו שהוא מרמה את קונו, כרוב אנשים אשר אין תוכן כבר, ודומה להן שאין המקום פוקד אותם, ועליהם אמר הכתוב (ירמ' ט') בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו. וכל שהם נסתרים מן המקום ברשעים הוא מוסיף אף וחיסה עליהם, שנאמר הסתר ואקצוף, הם נסתרים והמקום מגלה אותם בקצפו אחרי כן.

ואמר וילך שובב בדרך לבו, על הרשעים ההולכים והשבים על דרכם הרעה, כגון שאומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה, ואלו הן הכת הראשון. ועל הכת השני אומר דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו ואשלם ניהומים לו ולאביליו. והאיש הזה הוא אשר נשמתו ההוגה והחכמה נלחמת בכל כחה ובכל לבת עם הנפש החיה, והיא באחרונה גוברת על החיה אשר היתה מתאווה הנאות העולם, והקדוש ב"ה יודע את לבו ומבין את כונתו והוא עוזר אותו וסומך לו, ונותן לו כח לרפא החלי הזה, ככתוב (שם שם) דרכיו ראיתי וארפאהו ואנחהו, שהוא מנהיג אותו ללכת על נכון הדרך, ואשלם לו ניהומים ולאביליו המנוחמים, והניהומים האלה שהוא נותן לו שכר תמורת תאותו שהיה נמנע ממנה, וזהו זכות נפשו ההוגה, ולאביליו זכות נפשו החיה, אשר היא אבילה וחרבה שלא מצאה תאוה, ולשון אביליו בכאן מלשון תאבל הארץ שהוא כטעם תחרב. ויש לך להבין מכאן כי הנפש החכמה וההוגה אין לה הנאה בעולם הזה, אבל היא כועסת ומרה על מאסרת, והקדוש ב"ה מנחם אותה ומדבר על לבה, ונותן לה זכות העולם הבא תנחומין על כעסה ומרירותה. והנפש החיה היא בעלת התאוה והמשתוקקת והחרדה על תאות העולם הזה, ונאבלת וחרבה אם אינה נהנית מהם, ואם היא נכבשת לנפש ההוגה ותהיה כופה תאוה, הקדוש ב"ה מנחם אבילה ונותן שכרה וממלא חסרונה. ומכאן [אתה] רואה שהקב"ה מוכה את הנפש החיה בזכות הנפש ההוגה על שהיא נשמעת אליה. ומחייב את הנפש ההוגה ומענישה בחובת הנפש החיה, מפני שלא היתה כופה וגוברת עליה.

ואתה שים לבך לדעת ולהבין אם אתה רואה בדברי רי"ל זכרון דמות העולם הזה בזכות העולם הבא. הווי יודע שאינו נאמר כי אם על זכות נפש החיה אשר היא נשמעת לנפש ההוגה, מפני שיסוד תאוה היה בהנאת העולם הזה והניחה אותם לכבוד הנפש ההוגה הגוברת עליה, ומשם היתה [ראויה] בזכותה דמות העולם הזה אשר היתה מתאוה להן ומתהרת בהן כל ימי היותה בעולם. וכל הצדדיקים התמימים אשר נפשותיהם היתה נכפפת מאליה ובורחת מתאוה העולם הזה ומתאוה בנפש ההוגה חבור שלם, זכותם מפורש ומקודש מכל דמיונות העולם ותאוותיו, והם היושבים תחת כסא הכבוד, ותמיד כתריהם על ראשיהם ונהנים מזיו השכינה. והוא שאמרו רבותנו ונהנים מזיו השכינה. והוא שאמר בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו. פתח בניב שפתים שהיא המדה הגדולה והמפורסמת אשר האדם נפרש בה מכל ההכמות והחיות והעופות, כי כלם יש להם קול נשמע ואין לקולן תנובה ולא טעם ענין. וקול האדם לכדו הוא שיש לו תנובה ופרי, ככתוב (משלי י"ב) מפרי פי איש ישבע טוב וגמול יד אדם ישיב לו. ואין פרי פיהו כי אם מלל לשונו וצפצוף שפתיו, ובוזה הוא נפרש מכל בעלי חיים ובחקונו ובשמירתו חיי עולם. כי כן אמר הכתוב ישבע טוב בעולם הזה, וגמולו ישיב לו לעולם הבא. וכתוב (משלי י"ג) נוצר פיו שומר נפשו פושק שפתיו מתחת לו. כאשר [נוצר] פיו גורם לו טובה ושומר נפשו [כן פושק שפתיו] מתחת לו. וכתוב (שם י"ד) פי צדיק ינוב חכמה. ונמצאת חבונת פי האדם נותנת לו כל מעלה, ובשמירתה ובחקונה הוא נצל מכל רעה. והקב"ה כאשר אמרנו למעלה כשהוא בא לזכור חסד אחד מכל חסדיו הרבים אשר הוא עושה לעבדיו, הוא נקרא בשם הגורם לחסד ההוא, ומפני שהכתוב בכאן בא להגיד גמול פרי פי האדם לעולם הבא, נקרא בורא ניב שפתים. והוא מזכיר אחרי כן המעלה אשר האדם קונה בניב שפתיו. ואמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, כלומר השלום הוא כפלים, יהיה למתרחק מתאוה העולם הזה והנאותה לכבוד העולם הבא האחר [הוא] העולם הבא העליון אשר בחר ואהב אותה על העולם הזה ומצא [בה] אהבה עזה, וזוהיה מעלתו מוקפת בשלום מכל צדיה ואין בה זמון לעולם הזה מכל צד. ואחר כך הוא מזכיר מעלת הקרוב אשר לבו חאב אל עסקי העולם הזה והיה חאב עליהן והכרית עצמו לעזוב אותם יהיה שלום לו אמר המקום,

ומוסיף לו רפואה וארוכה תחת תאותו אשר הניח לכבודו. והרפואה הזאת תהיה שהוא מראה אותו לעולם הבא תחת תאותו שהיה מתאווה בעולם הזה דמיונות יפות מהן ומשובחות עד אין קצב, והנאות רבות שאין בה לא עצב ולא מכאוב. וכל הנאות העולם הזה הן מזונות ונדבק אליהן עצבון ומכאובין וצירים וחלאים, וכל הטובות אשר הקב"ה מראה לצדיקים לעולם הבא אין להם שום דופי. כגון מרגלית חשובה וצורת זהב ומנורה של זהב ושלחנות של זהב ושל כסף מלאות כל טוב וכל מעדנים, וכל שאחה מוצא בדברי הקדמונים מן הדומה להם, כלם יהיו נראים לצדיקים הטובים הכובשים את יצרם אשר לבם נוטה אל טובות שבעולם. אבל הצדיקים התמימים אשר כל תאותם והנאתם יראת שמים ועבודתם, אינן צריכין לזכותם לעולם הבא אל שום דבר מכל דמיוני העולם הזה. ועל זכותם נאמר (ההלים ל"א) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. וכתוב עין לא ראתה וגו'.

ואחר שהזכיר והשלים מעלת הצדיקים לעולם הבא, בא להזכיר מתחת הרשעים ואומר (ישעי' נ"ז) והרשעים כים נגרש כי השקט לא יוכל ויגרשו מימיו רפש וטיט. כאשר הים כשהוא סוער כל מימיו נגרשים ונרעשים ואין נכרתים ולא נפרשים, כן נפשות הרשעים מתערבות יחד ומתלכלכות ובמצולות תועבות האדם טבועות ואין אחת מהן נכרת מאחותה לעולם הבא כבעולם הזה, ולרע תהיה אחריתה לעולם הבא. וכאשר תוצאות סער הים רגשו רפש וטיט כן יהיה סוף הרשעים, ואחריתם תמהון לב ודאבון נפש. והוא (א) [חותם] את הפרשה בגזירה החומה עליהם שאין להם חלק טוב כל ימיהם, ככתוב (שם שם) אין שלום אמר ה' לרשעים. גור עליהם שיהיה שלום אובר מהם ואינו ראוי להם לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. ולא ראה להזכיר שמו הקדוש בכתוב הזה להודיע שאינו אדון להם ולא משקיף עליהם, ואמר אלהי שמו הקדוש הלזו על עמו ויראיו, והכתוב מדבר על לשונם כאלו הצדיק והירא אומר אלהי הנתן לי שלום הוא גזור על הרשעים שאין להם שלום. והוא שאמר הכתוב (משלי י"ז) כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה. כל בריות הקב"ה ומפעליו הם ברואים לענין הראוי להם, והראוי לרשע היא הרעה, והקב"ה הכינה לכבודו הטוב והחיים והימות. ובפרשה הזאת הראה הכתוב שתי המסלות אשר צוה

לסלול אותם, ונתן פינה ונבול לכל מסלה מהן. המסלה האחת דרך הצדיקים, השלום בה נערף ונכפל. והמסלה השנית דרך הרשע, אשר השלום ממנה נאבד ונחדל. והוא שאמר הכתוב סולו סולו פנו דרך. וכתוב הוה אומר הרימו מכשול מדרך עמי. והוא מלמד סדר הרמת המכשול בפרשה אשר הוא פותח בה. ואומר קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגר לעמי פשעם ולבית יעקב חטאותם. וצוה אותך להרים קולך שלא תהיה נושא לא לגדול ולא לקטן פנים, ואל תהי נמנע בתוכחתו ככתוב קרא בגרון אל תחשוך. אל תהי חושך עצמך מהגיד לעמי פשעם.

ואתה למד שני כללות גדולות מדרכי ארץ במשפט התוכחה. הכלל האחד שאין לך להוכיח וליסר כל אדם כי אם אדם אשר בו ריח תורה ויראה, והוא הראוי מעם ה', כאשר אמר והגר לעמי פשעם, ואשר אינו מעמי אי אתה רשאי לקרוא לו ולהוכיחו. כאשר אמרה התורה הוכח תוכיח את עמיתך. ללמדך כי אשר איננו עמיתך אי אתה חייב להוכיחו. והוא שאמר (משלי י"ד) יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע טומו. והאנשים אשר אי אתה מוזהר להזהירם מן הכתוב הוה הלץ והרשע. והלץ הוא תמורת החכם. ככתוב (שם י"ד) בקש לץ חכמה ואין. כלומר חושב בנפשו שהוא מבקש חכמה ואינה ראויה. ויהיה הלץ תמורת החכם והסכל בעניניו ומפני תמהון נפשו ועורון עין לבו אינו שומע למישרו ולמוכיחו, והוא מחזיק ברעתו ומוסיף קלון בעיני כל רואיו. ועל זה אמר (שם) יוסר לץ לוקח לו קלון, והכינוי חוזר על הלץ, כלומר לוקח לו קלון הלא מפני שאינו מתיישר מדברי יוסרו. ואם האמר שהכנוי חוזר על היוסר יהיה משמעו יוסר הלץ לוקח לנפשו קלון. והענין הלץ והרשע שהוא מכיר את רשעתו ומתחזק בה. ומכאן אמר (שם) ומוכיח לרשע טומו, אתה מודיעו את טומו אשר הוא יודע אותו ואינו נשמע לך. ובכתוב הוה הודיעך שאין התוכחה מועלת ללץ ולרשע. והכתוב אשר אחריו מודיעך מכאן מה אתה קונה בתוכחתם. ככתוב (שם) אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך. והוא הדין לכל יראי שמים ואפילו אין בו חכמה. ואתה מכין מכאן אי זה אדם חייב תוכחה ואי זה אתה מוזהר מלהוכיחו. והוא הכלל הראשון משני הכללות שאתה למד מן הכתוב וכאשר הזכרנו למעלה. והכלל השני הוא איור

דבר אתה ראוי להוכיחו ולמי אתה מוכיחו. והכלל הזה אתה מבין אותו מתוך מה שאמר הכתוב (ישעי' נ"ז) והגר לעמי פשעם ולבית יעקב חטאותם. והפשע הזה הוא טעות הפה והדבור. והחטאת הוא המעשה. ואשר אמר עליהם עמי הם יראי אלהים, הראויים להתלוות אליו, ובית יעקב חטאתם. ויעלה בידך מזה כי אתה חייב להזהיר כל אדם ואפילו הירא והתמים מכל טעות שהוא שונה בלשונו ובדבר פיו. ואין להרהר אחר הצדיק במעשיו ואפילו אתה רואה אותו עובר עבירה מפני שהוא מייסר עצמו ונאנח על חטאתו. והוא שאמרו רז"ל (ברכות י"ט) אם ראיית תלמיד חכם עובר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שמא עשה תשובה, כלומר שהוא מתנחם מאליו ועושה תשובה ואי אתה רשאי לביישו. אבל שאר יעקב אתה חייב להזהירם על כל דבר שאתה חושד אותם בו, ככתוב ולבית יעקב חטאותם בלשון רבים על כל דבר ודבר, לעמי פשעם לבדו בלשין יחיד. ובידוע שחובת בני אדם הם העונות ופשעים וחטאות. והעונות הם מצד הלב והפשעים טעות הפה והחטאות קילקול המעשה. והזכיר הכתוב מהו פשעים וחטאות ולא הזכיר העון אשר הוא בלב ומעלו והוא הקשה בכלן והוא גורם לקצף כאשר אמר בתחלה (ישעי' ש"ב) בעון בצעו קצפתי ואכהו. הקצף והמרי העון גורם להם והוא המכשול, ככתוב כי כשלת בעוניך, ואם הייתה כוונתו להרים המכשול ככתוב הרימו מכשול מדרך עמי היה לו להזהיר מן העון אשר הוא היה המכשול בפירוש עם הפשע וחטאת אשר הזכיר מהן. ויש לנו לומר בתירוץ הטענה הזו שאין דרך בני אדם דרכו של בורא יתעלה שמו יודע כל סתרי לב, ואינו מעניש אדם על הרהורו אשר הוא מהרהר בלבו בעולם הזה אם אינו מוציאו למעשה או בפה או בידים, ואם אדם טועה בפיו או במעשה שלא בכונת לבו אינו נענש מהמקום, ונמצא העון ההוא גורם לעונש והוא המכשול לפני המקום נדבק אל המעשה בפה או ביד, ובני אדם רואין את המעשה ואינם יודעים סתר הלב כדכתיב (שמואל ב"ב) כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב, וכשאדם רואה את המעשה היה לו לחוש שמא הלב מסכים עם היד או עם הפה, ומפני [זה] מתחייב בדבר על הדבר הנגלה לו להוכיחו ולהרימו ככתוב הרימו מכשול, ואין לו לבקר אחר הלב. ומכאן אנו רואים שאין לנו לחשד איש אשר החשדת בדבר רע רחוק ממנו, ולא לבייש את המתבייש מעצמו. כאשר אמרו רבותינו אל תהרהר אחריו שמא עשה תשובה. וכבר עלו בידך

שלשת הענינים המסודרים בכתוב הראשון, זהו מספר המסלול וגדריהן והרמת המכשול מהאחת, והכתוב בא אחרי זאת לפרש דרכי בני אדם בעבודת השם, ואמר (ישעי' נ"ח) ואותי יום יום ידרשון ודעת דרכי יחפצון כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלהיו לא עוב, ישאלוני משפטי צדק קרבת אלהים יחפצון. וכל בית ישראל המאמינים בתורה והמתאווים להלך בדרך ישרה, אלא שרובם אינם מכוונים אותה והם תועים מן הדרך משני פנים, מהם פונה מן הדרך מפני שיצרו הרע גובר עליו, ומהם פונה ממנו מפני שאינו מכירו ואינו יודע סדרו. והראשון ראוי לייסר ולהוכיח, והשני ללמד ולהודיע.

והכתוב מפרש הענין הזה ואומר ואותי יום יום ידרושון, וחיבת ואותי בכתוב הזה היא מדבקת אותו בכתוב אשר לפניו, כלומר אשר צייתך להגיד להם פשעם וחטאתם, מהם דורשים ואינם דורשים את הדרך שנאמר ואותי יום יום ידרושון, ויש מהם חפצים ואינם עושים מפני יצרם הרע הגובר עליהם, שנאמר ודעת דרכי יחפצון, ואשר אינו מכיר את הדרך הישרה כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלהיו לא עוב, והם לפי מחשבותם העולה בלבם ישאלוני למשפטי [צדק] קרבת אלהים יחפצון מפני טעותם במחשבה הזאת הם מתעוללים לפני המקום. ואמר למה צמנו ולא ראית ענינו נפשנו ולא תדע. ונראים כמתרעמים על המקום שאינו מקשיב אליהם. והוא יחברך שמו נוף בהם ואומר, אלו הייתם עובדים כראוי וצמים לפני כהוגן, הייתם נשמעים וכל חפציכם לכם נמצאים וכל חובותיכם נסלחים. ככתוב הן ביום צומכם תמצאו חפץ וכל עצביכם תנגשו. והוא שב אחרי כן להשיב ולהוכיח כל אחד מהם תוכחת הראויה לו, ומתחיל באשר יצרם מתגבר להם, ומעזיז פנים לפני המקום ומתרעמים שאינו מקשיב אליהם. ואומר הן לריב ולמצה תצומו להכות באגרוף רשע לא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם. כל אשר יצרם גובר עליהם אינו מניח אותם לכון את לבם בתעניתם מפני הרהורים בדבר אשר יצרם הרע פונה אליו. והבאים מהם לכבוש את יצרם ולהכניעו אינן יכולין אותו ונוקק לריב עמו, אם כח אמונתם גובר עליו ומכניעו הם נצולים מן העון אשר היה בידם ויהיה סליחות עונם הוא סוף זכותם, ואם אינם יכולים להכריחו יהיה תעניתם מזכרת עונם. ונמצא שאין אחד מאשר יצרם גובר עליהם ראוי להיות תעניתו מקובל אם אינו מכריח את יצרו ומתנחם על רעתו ושב ממנו. והוא שאמר הכתוב, לא תצומו כיום להשמיע במרום

קולכם, אם צומכם בענין הזה אין קולכם נשמע. זו היא תוכחת האיש החוטא אשר יצרו גובר עליו ולמתראים בעבודת השם וכל בעלי היהירה אשר אין תוכן כברן ולכל הבאים להלך על הדרך ואינם מתכונים אותו, הכתוב שואל על דרך התיסה ואומר, הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכוף כאגמון ראשו ושק ואפר יציע הלזה תקרא צום ויום רצון לה? אין הצום המובחר לפני המקום שיהיה אדם משפיל את קומתו וראשו ויהיה מביט אל הארץ בעיניו ומציע עפר ואפר תחתיו ומראה לבני אדם את נפשו מתאבל ומתעצב, והמקום יודע שהוא משקר ומכזב, והוא מונע פיו ממאכל וממשתה ואינו מונע לבו. בתחלה אמר בעון בצעו קצפתי ואכהו. הקצף והמכה העון גורם להם והוא המכשול שנאמר כי כשלת בעונך, וכתוב הרימו מכשול מדרך עמי.

והכתוב הזה תולה צורת הצום והרצוי המובחר לפני המקום, ואומר הלא זה צום אבחרהו פתח חרצבות רשע החר אגודות מוטה ושלח רצוצים חפשים וכל מוטה תנתקו. והוא מדבר בכתוב הזה עם האיש אשר יצרו גובר עליו ומכריחו בעת התענית וביום הצום, ואינו מניחו לכיין את לבו, והוא אשר אמר עליו הכתוב הן לריב ומצה תצומו. והם האומרים אחטא ואשוב ואין המקום מספיק בידם לעשות תשובה. והאומרים כמו כן אחטא ויום הכפורים מכפר, לכלם נוף ומודיר. ותחת כל ענין וענין שהם טועים בו, הכתוב נותן להם ענין אחר שהיה מוכה אותם אלו היו אוחזים בו. תחת שאמר להלן להכות באגרוף רשע, הוא אומר בכאן פתח חרצבות רשע, כלומר אין צומך מקובל כל זמן שאתה מהרהר לקשר קשר רע ולהכות באגרוף רשע. אבל אם אתה מתיר ממך כל חרצבות רשע שהוא קושי ערפם והרהור לבם, תהיה זוכה לשמוע ולקבל. ותחת שאמר להלן הן לריב ומצה תצומו, הוא מצוה לרחק מן הריב ומכל עולה. ככתוב החר אגודות מוטה. וכתוב וכל מוטה תנתקו. החר אגודות מוטה, שתהיה מביא שלום בין שני אנשים נצים שהם אגודים ואחודים זה בזה להריב ונוטים מן הדרך. וכל מוטה תנתקו, שתהיה נוחק מתוך לבך ומחשבותך כל דבר שאתה נוקם ונוטר לחברך, ואתה נוטה במעשיך זה מדרך ישר. ואמר שלח רצוצים חפשים, רמו על נפשות האנשים האלה אשר הם אסורות בעול היצר ומשעברות תחת ידו שתהיה משלח אותם מתחת שעבודו ופודה אותם מעול ממשלתו, ובעת ההיא יהיו כל מוטות הרשע נתוקות ושברות,

והנפשות הרצוצות ביד יצר הרע נעזרות. והכתוב אומר אחרי כן הלא פרום לרעב להמך ועניים מרודים חביא בית כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם. והכתוב הזה מלמד לך דרך העונה והצדקה לכל החפצים בה או המבקשים אותה ואינם יודעים מקומה. ותחת שאמר להם לפנים יום ענות אדם נפשו, אומר הלא פרום לרעב לחמך. אם אתה מענה את נפשך ומרעיב את בשרך לא תחשב לך לצדקה עד שתהיה משיביע רעבים. ותחת שאמר הלכונף כאגמון ראשו הוא אומר ועניים מרודים חביא בית, אין העבודה והיראה שתהיה כופף את ראשך ומכאיב את תוארך, כי אם שתהיה מביא כפופים ועניים מרודים אל ביתך, ומעלה מלבם כל אנהותם כפי יכלתך. ותחת שאמר ושק ואפר יציע, הוא אומר כי תראה ערום וכסיתו. לא יעלה על לבך שאני מוכה אותך מפני שאתה לובש שק ומציע אפר תחתך, [אף] אם אתה רואה מחבריך איש ערום ואתה יכול לכסותו ואין אתה מכסהו, או מך ודל ואינך מחזיק בידו. ואמר בחתימת הכתוב ומבשרך לא תתעלם, ורוב המפרשים מוציאים ממנו שחייב אדם לעשות הסדר עם קרוביו ואנשי ביתו שהם עצמו ובשרו יותר משאר בני עמו, וזה דבר ברור וידוע, ויכול להדרש ממקומות רבות. וכל הענין המדויק אתה יכול לפרש ומבשרך לא תתעלם בשרו וגופו ממש, כלומר אל תהיה מעלים עיניך מבשרך, ואל תהי מרעיב אותו יותר מדאי. כי כאשר אתה מצווה על הרעב לחוס עליו להשיביעו, משם אתה מבין שאין לך להרעיב עצמך ולהחליש את בשרך, כי לא צורך המקום להרעיב בשרך כי אם לענות עצמך, ככתוב (במדבר כ"ט) ועניתם את נפשותכם. ועיני הנפש הוא שתהיה מונע אותה מכל הרהורי העולם ותענוגיו ותאוותיו הרעים, כדי שתהיה נפשך מופרשת מכל עסקי הבשר ומכל טובות העולם הזה, ומסתכלת בקדושת העולם העליון ונפלאותיו החסודות והטובות. ומפני שאין נפש כל אדם נכנעת כראוי כל זמן שאין הבשר מדלדל ומתענה, היינו מצווים לענות הגוף והבשר יום ענות הנפש. ואתה ראה כונת המצוה תחלתו היה לענות את הגוף ולהצמיאו, ויש לך על זה ראיה מן התורה שהתירה לך להאכיל את החולה ואת החלוש, אם אתה מפרח עליו שלא ימות, אבל לא התירה להקל מעיניו ההוא הוא הנפש, ויהיה לך לומר כי המענה נפשו בשאר הימים אשר אין מצוה להתענות בהם, והיה תעניתו אשר הוא מענה את נפשו שהוא שומר פיו ולשונו מכל דברי הבל וריק, ומדריכם לדבר חכמה ותורה כפי היכולת, ויהיה מענה

לבו וקרבו מלהרהר ולהגות בעסקי העולם הזה, ויהיה סכניעם ומלמדם להרהר בגבורות שדי ונפלאותיו, ואינו מונע את נפשו כל ימיו ממאכל ומשחה טהור, יהיה נחשב לו כאילו הוא צם ומתענה כל ימיו, ואם יהיה מרעיב את גופו ואינו מענה נפשו יהיה בעיני החכמים נענש על רעבון נפשו, ואין לו זכות מתעניתו. ואחה רואה בעולם הזה אנשים שהם מתאווים להלך בדרך ישרה, והם מענים את גופם מן המאכל ומן המשחה ברוב ימיהם, ואינם מענים את נפשותם, אבל הם ממהרים בימי תעניתם להתעסק בעסקי העולם הזה, על כל דרך שהוא מודמן להם, ואין עוצמים את לשונם מדברי הבאי וענינים אשר יוכל להביאם לידי גנאי, והאנשים האלה בעיני כל החכמים שומרים את הטפל ומניחים את העיקר. כי העיניו והרצוי לפני המקום שהמתענה יהיה רחוק מכל טנופי העולם הזה בלב ובפה, וכל אשר הנפש משחמשת בו בהרהורה ובדבורה, ואין לגוף שלטון עליו, יהיה טהור ונקי ביום התענית. ועל דמות התענית הוזה הכתוב הוזה מדבר, ואינו חושש לרעבון הגוף ולא להשביעו, כי אינו מדבר כאן מהתענית אשר הוא מצוה עליו מן התורה, כי אם על תענית היהודי, ועליו אומר משרך לא תתעלם. לפי שהוא טוען בדבר הוזה על הקובעים תענית לנפשם שלא כדרכו ולא כמצותו ומרעיבים כל ימיהם את בשרם ואינם חוששים לעיניו הנפש, והם אומרים למה צמנו ולא ראית? כאילו אינם משתבחים לפני המקום על הימים אשר מצוה מן התורה להתענות בהן, כאשר אינם משתבחים באכילת מצה בפסח, ולא בשמיעת קול שופר בראש השנה, אבל הם משתבחים לפניו בעיניו בשרם שהם מחמירים בו על נפשם שלא מן התורה, ומשתבחים לפני המקום ואומרים, למה צמנו ולא ראית ענינו נפשנו ולא תדע? והוא אומר להם אילו הייתם משיביעים רעבים היה רצו לפני יותר מרעבון נפשיתכם אשר אינו כהוגן, לפי מדת החכמה אשר לפני אשר אני מרחם על הרעבים והצמאים ומצוה להשביעים ולהשקותם, כן אני מצוה ברעבון נפשיתכם, ואיני מרחם עליכם אשר אינו כדרכו, אבל אני מרחם עליכם בעיניו הנפש ושמירתה מתענוגי העולם הזה, ואני מצוה אתכם לחוש על רעבון גופכם כאשר [אתם] חוששים לרעבון אחרים. וחכמי המדע אומרים כי נפשות הרשעים אסורות הן בידי יצרם הרע, ואם הרשע הרוצה לעשות תשובה מרעיב את בשרו ומצמיאו טוב יחשב לו ומצוה גדולה, לפי שהוא בא להכאיב את יצרו הקשה ולהכניעו ולהמציא רוחה לנפשו האסורה בידו, ואינו יכול להצילה אם אינו מהליש כח הגוף

ומכאוב את הלב הערל, ואין דרך הצדיקים לעשות [כן] כאשר נשמתם ונפשם ההוגה גוברת על יצרם ותאות בשרם מסורה בידם, וכל שכן בימי זקנותם וחלשות כחם, אין להם לענות את בשרם יותר מן הראוי, ועליהם לחוש על הגוף והבשר אשר הם שולטים עליו [לכלי הרעייב] אותו שלא לצורך מצוה או כדומה לה, כי אין רצון המקום להרעיב את הגוף ולהחלישו, כי אם להכניע את הנפש הקשה והמתעקשת, והוא אשר צוה לענותה. ואם הגוף יהיה גובר עליה אתה חייב בעת ההיא להציל את הנפש ממאסר הגוף ותאותו, ואם הנפש גוברת אין לך לחוש על הגוף, והוא שאמרו רבותינו (בריות ו) כל תענית שאין פושעי ישראל מתעניין בו אינו תענית. אמרה תורה בנויר (במדב' ו) וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, ללמדך שאין עבודת השם בגוף והבשר, כי אם בנשמת האדם ונפשו ההוגה להיות כל עסקה והגיונה בגבורת ה' ויראתו, ולהחזיק בחכמה אשר היא תלמוד תורתו.

וּמִפְנֵי שְׂרֹב בְּנֵי אָדָם פּוֹשְׁעִים בְּנַפְשׁוֹתָם וְאִינִם מְכִירִים חֲסֵרוֹנָם וְרַעְתָּם, וְלֹא מְבִינִים דֶּרֶךְ הָעוֹלָם, וְרָאוּ רְבוּתוֹ ע"ה לִזְרוֹ כֹּל הָעוֹלָם לְגוֹר תַּעֲנִית עַל הַצָּבוֹר בַּעַת הַבְּצוּרָה וְהַצָּרָה כְּדִי לְהַכְנִיעַ הַלְּבָבוֹת הָעֵרְלוֹת וְהַקְּשׁוֹת, וְיִהְיֶה כֹּל שֶׁפֶל רוּחַ וְנִדְכָּא לֵב לְעוֹזֵר לָהֶם בְּתַעֲנִיתוֹ וְגוֹרֵם אוֹלֵי לְהוֹיֹת תַּפְלָחָם נִשְׁמַעַת עִם תַּפְלָתוֹ. וְאַחֲרָיו זֹאת בֵּא הַכְּתוּב לְפָרֵשׁ לְכֹל אֶחָד וְאֶחָד מִשְׁנֵי הָאֲנָשִׁים הַנוֹכְרִים לְמַעַלָּה סֹדֵר וְכוּתוֹ, אִם הוּא נִשְׁמַע לְדַבְרֵי הַמְּקוֹם וּמִצּוֹתוֹ אֲשֶׁר צוּה אוֹתוֹ. וְאוֹמֵר אִזּוּ יִבְקַע כֶּשֶׁחַר אוֹרֶךְ וְאִרוּכְתָךְ מֵהֵרָה תִּצְמַח וְהִלֵּךְ לְפָנֶיךָ צִדְקָךְ. תַּחֲלֹת הַכְּתוּב הוּא תְּלוּי בְּאִישׁ אֲשֶׁר יִצְרוּ גוֹבֵר עָלָיו וְהוּא אוֹמֵר לוֹ אִם אַתָּה מִפְתַּח חֲרָצְבוֹת רָשָׁע וּמַחֲזִיר אֲגוּדוֹת מוֹטָה אִזּוּ יִבְקַע כֶּשֶׁחַר אוֹרֶךְ, יְהִי אוֹרֶךְ אֲשֶׁר הוּא זְכוּת מַעֲשִׂיךָ מִתְּחִיל לְזֵרוּחַ כַּעֲמוֹד הַשְּׁחַר אֲשֶׁר הוּא בּוֹמֵן עַל בִּיאַת הָאוֹר לְעוֹלָם, וְאִרוּכְתָךְ מֵהֵרָה תִּצְמַח, וּרְפָאוֹת חֲלִיֶיךָ מִן הַיֵּצֵר אֲשֶׁר הִיָּה גוֹבֵר עָלֶיךָ מֵהֵרָה תִּצְמַח, תִּמְצָא סְלִיחָה וּכְפָרָה, וְאַחֲרֵית הַכְּתוּב תְּלוּי בְּאִישׁ הַמִּתְעַנֶּה בְּכַפִּיפַת הָרָאשׁ וְהַצַּעַת אִפְרָה. וְאוֹמֵר לוֹ אִם תִּפְרוּם לְרַעֲב לְחֶמֶךָ וְעֵנִיִּים מְרוּדִים תְּבִיא בֵּית אִזּוּ יְהִיָּה צִדְקָךְ הוֹלֵךְ בְּעוֹלָם הוּא וּכְבוֹד ה' יִאֲסַפְךָ לְעוֹלָם הַבָּא. [וע"ז] הַמַּעֲשָׂה הוּא יְהִי עוֹנוֹת הָאֲנָשִׁים מַחֲלוֹת וּזְכוּתָם מַעֲוָדָה לָהֶם וּשְׁמוֹר לְעוֹלָם, אֲלֵא שְׂאִינִם רְאוּיִים עַד עַתָּה לְשַׁפּוֹךְ תַּחֲנָה לְפָנֵי הַמְּקוֹם עַל נַפְשָׁם, וְהוּא מְלַמֵּד אוֹתָם הַדֶּרֶךְ הַמְּבִיאָה אוֹתָם לְהִשְׁמִיעַ תַּפְלָחָם. וְאוֹמֵר לָהֶם אִזּוּ תִּקְרָא וְה' יַעֲנֶה תְּשׁוּעָה וְיֵאמֵר הַנְּנִי אִם תִּסִּיר מִתּוֹכְךָ מוֹטָה שְׁלַח אֲצַבַּע וְדַבֵּר אִן. וְהַכְּתוּב הוּא מוֹקֵדֵם וּמְאוֹחֵר, וְסִדְרוֹ

על פי טעמו, אם תסיר מתוכך מוטה שלח אצבע ודבר און או
 תקרא וד' יענה. והוא הזכיר בכתוב הזה עונות ופשעים וחטאות, ומלמד
 שאין תפלה אדם נשמעת עד שיהיה פרוש וטהור מכל אחר מהם,
 אם תסיר מתוכך מוטה מן העונות שבתוך הלב תסיר כל הרהור
 רע וכל מחשבה רעה מתוך לבך, שלח אצבע חטאות שהן מעשה
 האמורים שלא תהיה חורש על רעך רעה לא על ידך ולא על שלוחך,
 ודבר און שהן פשע הפה שתהיה נזהר מלדבר על בני עמך דבר און או
 שקר או עולה בפיך. כל הוהרה אשר בכתוב הזה היא בדברים הגלויים
 לבני אדם, והם משבחים הנזהר בהם, ובכתוב אשר לפניו בדברים
 הגלויים לפני המקום ורצויים לפניו, ללמדך כי הזכאי לפני המקום
 אין זכותו שלם, אלא עד שיהיה זכאי לפני עמו. ככתוב
 (במדבר ל"ב) והייתם נקיים מה' ומישראל. אם היה נקי לפני
 השם ולפני עמו יהיה קולו נענה ושועתו נשמעת. ככתוב או
 תקרא וד' יענה תשוע ויאמר הנני. ומכאן אמרו רבותינו ע"ה
 לא כל הרצצה ליטול את השררה יטול. ותאמר מכאן אין כל אדם
 ראוי להתפלל לפני המקום [אלא] תפלה תחנונים שאינה קבע, מפני
 שאין הקב"ה מקשיב לתפלה האדם לפי רצון המתפלל כי אם לפי
 רצון בוראו, כדכתיב (ההלים צ"ד) ואני תפלתי לך ה' עת רצון, עד
 שיהיה רצון מלפניך. ומי יודע אם [לא] תהיה תפלתו מוכרת עונו,
 כדכתיב (מלכים ב' כ"ד) באתה אלי להזכיר את עוני, ואמר אחד מן
 החכמים אל ימלאך לבך לשפוך האקף לפני המקום על יסורין
 הבאים עליך, אבל הוי סובל אותם אולי יהיו מקילין מעונך. ומי
 יודע אם הם [אינם] באים להציל מצרה שהיא גדולה מהן. כדכתיב
 (משלי ג') מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו. והוא שיהיה
 כחסיד שהוא נוחו ערך נחום איש גם זו, ואומר בכל מקרה
 שהיה קורה אותו בעולם הזה אומר גם זו לטובה כפי בטחונו
 שהיה בוטה שכל גורותיו יתעלה שמו הם לטובה ולרחמים,
 ככתוב (ההלים קמ"ה) ורחמיו על כל מעשיו. ואם הוא מתפלל תפלה
 ותחנונים לדרוש מחילה וכפרה על פשעיו ועונותיו אחרי שובו מהן
 ונחמתו עליהם, יש לו להאריך בתפלה ולשפוך תחנון, ואין זה דומה
 למתפלל למלאות את שאלתו ולהפיק את רצונו בעולם הזה. והכתוב
 אחרי כן מפרש מעלות החכם העוזר את בני דורו בחכמתו, ואומר
 ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע. אחרי שהודיע זכות המסיר
 מתוכך מוטה כאשר נתפרש בכתוב אשר לפניו, הוא מפרש זכות

חכם המוכה אחרים, ואומר ותפק לרעב נפשך, והרעב בכאן הוא
 התאב ללמוד תורה, והוא נקרא צמא במקום אחר, שנאמר
 (ישעי' נ"ה) הוי כל צמא לכו למים. מפני שיש לומד תורה בקטנותו,
 ואתה צריך להדריכו בדרך האמונה וללמדו תורה, והוא הנקרא צמא,
 והמאמין בתורה ומקבל אותה והוא האב ומתאוה ללמוד אותה, הוא
 הנקרא רעב. והתורה נקרא בר, כדכתיב (משלי י"ד) מונע בר
 יקבוחו לאום, והאמונה בתורה נקראת מים, ולמה נקרא בר
 מפני שיש מבעלי חיים מי שהוא ניוון מן המים לבדו ואינו צריך אל
 הבר, וכל שהוא ניוון מן הבר צריך אל המים, כן כל בעלי תורה אם
 אינם מחויקים באמונה אין תורתם מועלת להם, כי לא נתנה ללמוד
 וללמד בלבד, כי אם לשמור ולעשות וללמוד וללמד. והעושה והשומר
 ואינו מלמד טוב וישר מן המלמד ואינו עושה. והוא מדבר בכתוב
 הוה על לומד התורה ומאמין בה אשר הוא מלמדה למי שאינו
 מאמין. ואמר הכתוב ותפק לרעב נפשך, כאילו אמר חכמתך כי
 חכמת האדם היא הנפש אשר נפרש בה מכל בעלי חיים, ופירושו
 של ותפק במקום הוה עזר ומתנה, מלשון ויפק רצון מה' אשר פירושו
 ויעזר ברצון או ינתן לו רצון מה'. ואתה מצווה בכתוב הוה להפיק
 חכמה לכל דורשיה. ואמר ונפש נענה תשביע, ולהלן הוא אומר
 הלא פרוש לרעב לחסך על הצדקה לרעבים ללחם, ועל לומד אמר
 ונפש נענה תשביע, כלומר הנפש העניה מן החכמה תשביענה.
 ואם תעשה כן והיה אור חכמתך זורח בחשך, שנאמר זורח
 בחשך אורך. תהיה מאיר את החשך אשר היה בלבנו. כי האויל
 יושב בחשך, וכל מעשהו חשך. ככתוב (קהלה י"ב) והכסיל בחשך
 הולך. ואם אתה מלמדו חכמה תהיה מאיר את השכו, ואפלתך
 כצהרים, על החכמה הגבורה בלב החכם, אם הוא מסתיר אותה
 בתוך לבו ואינו מלמדה, תהיה חכמתו זאת כאילו היא יושבת
 באפלה, וכשהוא מודיעה ומגלה אותה לכל דורשיה, תהיה גלויה
 וזהירה כשמש בצהריים. והוא מפרש זכות תלמוד תורה ואומר
 ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ והיית כגן
 רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו ובנו ממך חרכות עולם מוסדי
 דור ודור תקומם, וקורא לך גודר פריץ משובב נתיבות לשבת. שני
 הכתובים האלה נותנים למרביץ תורה ומלמד חכמה ארבע מעלות בוכותה.
 המעלה הראשונה מהן, ונחך ה' תמיד, אתה מנחה אחרים ימים
 מספר בלומדך אותם, והקב"ה ינחה אותך ימים שאין להם מספר

ולא קצבה ולא אחרית ולא תכלה, והו טעם תמיד. ואתה למד
מכאן שהמרבין ומלמד התורה והחכמה יתקיים הוא כל ימי העולם
ואינו נאבד, ואם אדם מעלה ידו מן הלמוד ונמנע ממנו באחרונה
מעשהו הראשון אשר רבץ יהיה קיים בידו ואינו אובד ממנו לעולם.
וברור הוא הרבר הוה מפני שרוב המצוות אשר אדם עושה אותם
אין להם קיימא בעולם הוה אחרי עושהו, כגון המקיים מצות
סוכה ולולב וחמץ או מצה בפסח וכהנה רבות, הוא עושה מצוה
שהזמן גרמא ועוברת בעבור זמנה וקונה שכר עליה בזמן עשייתה,
ואם הוא מזולל בה באחרונה הוא קונה עון ומאבד זכותו הראשון,
והמלמד את החכמה מביא לעולם דבר שיש לו עמידה וקיימא
ותחיה בה נפש אדם שהיתה נחשבת כבהמה, ואם הוא אחרי כן
נמנע מלהקנות לאדם אחר תורה הוא עובר עבירה או עושה שלא
כהוגן במעשה הוה האחרון אבל אינו מאבד את זכותו הראשון, אבל הוא
נמצא בעולם קיים ועומד וקונה שכר לעולם ועד. וכל אנשי בינה
ומדע מודים בראיה הזאת. ועליה אמר הכתוב ונתן ה' תמיד והשביע
בצחצחות נפשך ועצמותך יחליץ, תחת שאמר לו ונפש נענה תשביע.
והוא מבטיחו להשביע נפשו בעולם הבא בצחצחות הצחות והצמא
בעולם הוה, יהיה נתן לו חליצות לעצמותיו שאין רמה ותולעה
שולטת בו, וזו היא המעלה הראשונה אשר המקום נתן לאנשי
אמונתו ומלמדים בלא רמיה תורתו, ונעסקים במלאכתו, והוא זכותם
לעולם הבא. והוא אומר [אחר] כן בכתוב הוה ונתן להם [עוד] מעלה
אחת שהם קונים אותה בעולם הוה, ואומר והיית כגן רוה וכמוצא
מים אשר לא יכובו מימיו. כאשר הגן הרוה מוציא פירות וצמחים
נאים ואינו חסר מרויתו ולא חסר משיקויו, ומוצא המים הרבים
משקים שרות זכרמים ומימיו [לא] נמעטים ולא נכובים, כן
משקה מימי התורה והנוטע ורועי החכמה, עושה חסד ואמת עם
הצמאים אליה ורעבים, ומימי תורתו וחכמתו נובעים בידו ורבים,
ואלו הן שתי המעלות אשר בכתוב הראשון. ובכתוב השני,
ובנו ממך חרבות עולם מוסדי דור ודור תקומם. העולם הוה
מתקומם בחסד ובמשפט, ואין האמת והמשפט נודע כי אם מדרך
התורה המפרשת דרך סדר העצה והתושיה והאמת והמשפט [ואם]
בית החכמה נמצאת בעולם, תהיה החכמה והתושיה והאמת והמשפט
גלויים וידועים, ואם העולם נוהג בהם יהיה [העולם] מתיישב ומתקיים
כהוגן וכשורה. ונמצא המרבין את התורה והמלמדה לרבים גורם

הוא לבנין החרבות ולקומם כל המקומות המיושבות עד שיהיה היסוד המיוסד בדור הזה עומד וקיים לדור הבא אחריו כל זמן שהחכמה המיסדת את הבנין מוזמנת ונכונה כאשר היתה בראשונה, וזאת המעלה השלישית. ועל המעלה הרביעית אומר וקרא לך גודר פרץ משובב נתיבות לשבת, אם החכמה היא המיסדת את הבית והמתכנת את מעמדו, אין שם המעשה ותושבתו נקרא עליה לברת, אבל העיקר הוא נקרא עליך ומיחס אליך, שאחה פירשתה אותה והודעת את דרכו. ותמצא המפיץ מחכמתו על בני דורו זוכה לארבע מעלות גדולות, שכר טוב לעולם הבא ושבת והדרר לעולם הזה, והדרר תורתו נראה על תלמידיו, וניב חכמתו ובינתו נובע וגובר בדרו.

ואחר שהשלים הכתוב ופירש דרכי כל המתעסקים בעולם הזה המשימים שם לבעליו מגדולם ועד קטנם וללמדם דרך המועיל להם, והודיעם מעלתם לעולם הבא כל אחד לפי סדרו הראוי לו, בא לפרש דרך האיש הגדול לפני המקום מכל מבקשי העולם ודורשיו, והוא אשר קרא אותו בראש הפרשה שפל רוח, והוא הנפרש מכל עניני העולם הזה ועסקיו ונרחק מכל הנאותיו ותאוותיו. וכל [מגמתו] כל ימיו לשבות ולנוח מלהביט אל דרכי העולם הזה, ומרגיל את עצמו שלא [לשמעו לעצת יצרו מלשנות] את מנהגו. ואמר אם חשיב משבת רגלך. והשבת נזכר בראשונה, והכתוב הזה נאמר על יום השבת ממש וכלל השביתה מכל מלאכה ומכל עסק, כי השביתה נאמרת בלשון הקדש על לשונות רבות ככתוב (יהושע י"ב) וישבות המן שלא הוסיף לרדת נדרכו. וישבתו שלשת האנשים האלה מענות את איוב. (איוב ל"ב) יום ולילה לא ישבותו. (בראשית ד') מכל מלאכה ומכל עסקו. ופירושו רגליך בכאן מלשון הרגל דבר שאדם רגיל בו. ואם תרצה מלשון רגלים שהן פעמים, ואמר אם חשיב משבת רגליך, אם חשיב פעמיך או דבריך או אשר אתה רגיל בהן וחפץ לעשותם שלא תעשה אותם ביום קדשי, ביום שאתה מפריש עצמך לעבודתי, שנאמר מעשות דרכיך ביום קדשי ביום שהוא מופרש לקדושותי, או אתה מפרש עצמך להתקדש לי. וקראת לשבת ענג, תקרא לשביתה וביטול המלאכה עונג ואל תקראה עוני ולא עיניו, כאלו הוא רומז על יום הכפורים אשר ישראל מתענים בו, והקב"ה קרא לו שבת והלוייה אותו אליהם, ככתוב (ויקרא כ"ג) חשבתו שבתכם המתחמסת אליכם לבדכם, יהיה ענוייכם בו עונג לכם ושמחה בלבבכם, ואמר לקדוש ה' מכובד, אשר הוא מפורש ומקודש לישראל יהיה נכבד ויקר בעינינו. וכברתו מעשות דרכיך, מעשות כל דבר שדרך

בני אדם לעשותו מכל דבר שהוא מהנה לגופו בעולם הזה. והוא מחלק דרכי בני אדם לשני חלקים, ראשית החפץ למציאותו, או הגיון ודבור במציאותו, ושניהם אמורים ביום הזה על המאמין, והוא שאמר סמצוא הפצך ודבר דבר, שלא תדבר ולא תהרהר הרהור שהוא מעסק העולם הזה כדי למצוא אותו וליהנות בו, אבל יהיו כל הרכיך והרהור לבך ומלל לשונך בדבר העולם הבא, וביראת המקום ועבודתו. והנראה מן הכתוב הזה שהוא [אינו] מדבר על שני הימים האלה לברדק, כי אינו מדבר בכאן על המזכה במצוה אחת או שתיים, כי אם להודיר בכל עבודת השם ובכל מצוותיו אשר עסקו כל ימי חייו יראת שמים, ודריכת הדרך הישר, ואינו חושש לעולם הזה ואינו חושש על תאוותיו, ויהיה דרכו כל ימיו על הדרך המוציא ביום שבת מאכל טוב ומלבוש נאה, אבל עינוגיו ושמחת לבו בהגיון דת אלהים להסתכל ולהבין באותותיו ובכל מעשיו הגבוהים, הוא לעיני העולם הזה עשר ולשביחה מעסקיו והסרון תאוותיו קורא להן עונג, כאשר כתוב וקראת לשבת ענג. והוא בכל ימיו שובת בלבו מכל דבר רע, ומוסיף בשבת שהוא שובת מכל מלאכה, והוא מענה את נפשו בכל יום, ומרחיק אותה מכל עסקי העולם הזה הרעים, ומוסיף ביום הכפורים שהוא נמנע מכל מאכל ומשחה ומכל הנאות הגוף, ועל כבוד האיש הזה ומעלתו הגדולה לפני המקום הכתוב אומר (ישעי' נ"ז) או תתענג על ה' והרכבתך על במתי ארץ, כאשר היה שובת מכל עסקיו מן העולם הזה הרעים, ומוסיף ביום הכפורים שהוא נמנע מאוכל ומשקה, והוא כובש פיו ולשונו וידו ולבו מכל עסק והנאה שאינה לשם שמים, וקורא למעשה הזה עונג, כן הקב"ה מקריבנו אל כבודו ומוכרו להחענג עליו ולהשתעשע כבן על אביו, כאמור (שם) או תתענג על ה'. וכאשר הוא כובש את יצרו ומשפיל את נפשו, המקום מעלה אותו לרכוב על במתי ארץ ולהיותו דר וגבוה על כל בני דורו בעולם, כאשר הגבעות והבמות על הארץ, כאמור (שם) והרכבתך על במתי ארץ. וכאשר הוא נמנע מכל הנאות העולם ותאוותיו וכל טובותיו, הקב"ה מאכילו ומשקו מויו כבודו אשר הנחיל לו יעקב אבינו לעולם, כאמור (שם) והאכלתיך נחלת יעקב אביך. וכתוב (דברים ל"ב) כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. ואתה מבין משני הכתובים האלה כי הקב"ה גנו ליעקב אבינו נחלה טובה לעולם הבא, והוא מורישה לבניו היראים את שמו והעוסקים בעבודתו, ועל זה נאמר נחלת יעקב אביך, כי פי ה' דבר, כלומר

הנחלה אשר דבר בפיו ובשפתיו להנחילה ליעקב אביך. ומשמע כי בכחוב הזה פירוש אשר, וכמו כי העלית בכחך, (במדבר י"ד) כי אשר. ועל זה אמר נחלת יעקב, ולא אמר נחלת ישראל ולא שאר האבות, לחת לך רמו על הנחלה הטובה אשר הנחיל יעקב אבינו הנוכרת בתורה, כי היא גנוזה ושמורה לבניו היראים והחסידים להיות זוכים בה לעתיד לבוא. ואתה רואה מכאן כבוד הנפרש מן העולם הזה אשר הוא יורש נחלת השם לעולם הבא הקרואה נחלת יעקב, והיא קרואה בשמו, ואינה קרואה בשם אברהם ולא בשם יצחק אשר יחד הם שוים בכל מעלה וגדולה לפני המקום, מפני שאמר ביעקב איש חם יושב אהלים, והעיד עליו הכתוב שלא היה לו עסק גדול בכל קניני העולם הזה, ולא הניע בעשר ובממון אל אברהם אבינו ולא אל מעלת יצחק והיה כל קנינו משכרו ומעמל ידו, ונסהו הקב"ה ובחנו בגלות שתי פעמים, באמצעות ימיו אל ארץ חרן, ובימי זקנותו אל ארץ מצרים, והבטיחו באחרונה להעלותו ולהצילו. ככתוב (בראשית מ"ו) ואנכי אעלך גם עלה. וכן נסה הקב"ה את בניו שתי פעמים והוא מבטיח אותם באחרונה להושיעם ולגאלם כשדם מכירים את כבוד שמו וגדולתו ואת עוני העולם הזה ואת דלותו. ככתוב (דברים ל') והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, אשר סופם הגלות הקשה אשר אנו עומדים בו היום, והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה, כלומר הדבר אשר צויתך לדעת אותו ולהשיבו אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים סמעל ועל הארץ מתחת אין עוד. ואחר האמונה הזאת התמימה היא אומר (שם) ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, לרחוק מן העולם הזה ומכל עסקיו, ואחריו הוא אומר (שם) ושב ה' לך אלהיך את שבותך ורחמך [וגו'] והרבך מאבתך, ותהיה הנאולה אחר החשבה. ואנו חייבים לחקור ולדרוש על החשבה הנאמנה המביאה לידי תשועה הנאמנה ומביאה לידי ישועה ונאולה בעזרת האל:

העמוד השלישי,

איך ינצל החוטא מרשעתו, בנחמתו על חטאו והשבותו,

ככתוב שובה ישראל: (הושע י"ד) שובו אלי ואשובה אליכם. (מלאכי ג') וחמצא החשבה נאמרת על השב אל עבודת ה' והדרוש

מחילה וטרה על עונותיו ושגגותיו ודנותיו, ונאמרת על המקום יתעלה שמו השב אל עבדיו המבקשים רחמים מלפניו, ועוד כתוב (יחזקאל י"ה) והרשע כי ישוב מכל הטאתיו אשר עשה ושמר את כל חקתי ועשה משפט וצדקה, וכחוב אחר אומר, (שם) וכשוב צדיק מצדקתו ועשה עול ככל התועבות אשר עשה הרשע. התשובה בשני הכתובים נאמרת על הצדיק ועל הרשע, וכאשר האדם שב מן הדרך הרעה כן הוא שב מן הטובה, אין ביניהם הפרש במשמע הלשון, ומכאן אנו רואים כי פעולת שב נאמר בלשון הקדש על ענינים רבים מתחלפים בפירושם, ואנו באים לחקור על מספרם להפריש מהם שם התשובה האמתית שהיא נחמת האדם על חובותיו, ומשם נהיה ראוי לפרש מי הוא הראוי להקרא שב על מקום תשובה נאמנת,

ואנן אומרים כי פעולת שב והמצטרף ממנה מתפרש בלשון הקדש על שבעה פנים, הראשון מהם לשון חזרה מן הדרך אל דרך אחרת, או שיהיה לבו חוזר מן הדבר הנה אל דבר אחר, והענין הזה הוא המפורסם לכל העולם מפעולת שב, כגון ושבנו בנים לגבולם (ירמי' ל"א) לא שב ה' מחרון אפו, (מ"ב כ"ג) שבתי וראה תחת השמש, (קהלת ט') ושב מחרון אפו, (יונה ג') ושב העפר על הארץ (קהלת י"ב). והפעל הזה אינו מתעבר אל פועל, ואם יהיה כבד בתוספת ה"א עליו הוא מתעבר, כאמור אל הנביא אשר השיבו (מלכים י"ג) והשיב את הגולה, (ויקרא ה') והשבותו לו, (דברים כ"ב) והשיב מלשון החזיר, ויהיה משמע [גם] שב הקל [לפעמים] השיב הדבר, כאמור ושב ה' אלהיך את שבותך (שם ל), כאלו אמר והשיב המקום את שבותך, וכמוהו שובנו אלהי ישענו (ההלים פ"ה), הנני שב שבות אהלי יעקב (ירמי' ל), שובה ה' את שבותנו (ההלים קכ"ז), והשלישי מלשון נתינה או פריעה או חמורה או כדומה לזה, כגון האשם המושב לה' לכהן (במדבר ה') והשיב למלך ישראל מאה אלף כרים (מ"ב ג'), וההפרש שבין והשיב את הגולה ובין האשם המושב, כי אחד השב את הדבר בעצמו אל בעליו, השני הביא חמורתו, וכן והשיב למלך ישראל דומה ללשון חשורה או מתנה, ומפני זה הלשון מופרש מן הפעל הכבד אשר היה לפניו נוכח. והרביעי לשון שב ושיבה, ומשמע שב בכאן כאמור בשוב ה' את שיבת ציון אשר משמעו תשובה או ישיבתה, ובא במשקל שיבה הדומה למשקל קימה, ויהיה שיבה חצוב מן שב, כאשר קימה חצוב מן קם, וכמוהו, ואם שב תשבו בארץ הזאת (ירמי' פ"ב) כאלו אמר ואם ישב תשבו בארץ. וכמוהו ושבתי בבית ה'

לאורך ימים (ההלים ל'), והחמישי מלשון הכבד כגון צמידות על הדבר ותמידות שאינו חוזר ממנו ולא הורד בו, ובא הענין הזה על רוב משקל פועל כבד מוכפל הלמד, כאמור וילך שובב בדרך לבו (ישעי' נ"ד) כי גורת שובב הצובה מפעולת שב, כחצוב קומם מן קם. וכאשר פירוש קומם מתוספת הקימה וחזוק, כן פירוש שובב תשובה מוכפלת ומוחזקת, כלומר הלוך ושב על הדרך ומתמיד עליה, ואינו נוטה ממנה עוד, מן גורת הפועל הקל כאמור (ירמי ל"א) כי אחרי שובי נחמתי, רצונו לומר אחרי שהלכתי בשרירות לבי והייתי מתמיד על רשעתי נחמתי, ואחרי הודעי ספקתי על ירך, אחר שהבנתי אולתי או קושי לבי ספקתי יד על ירך. ומן הענין הזה כי משובת פתאים תהרגם (משלי א'), שאינם חוזרים מפתיוחם. והששי מלשון נחת ובטח וישיבה וקימה, כאמור שובה ה' רבבות אלפי ישראל (במדבר י) אשר פירושו הושב לבטח או ישב רבבותם, וכמורה בשוב ה' את שיבת ציון (ההלים קכ"ז), שהוא משיב אותה, ומן הענין הזה נפשי ישובב (שם כ"ג) כלומר יבטיחנה וישימנה מתקררת בטוב מעשיה וינחנה במעגלי צדק. והשביעי ובגללו תקרבו על הפעולה הזאת שאדם שב מעונו ומתנחם על חטאיו, ומשמע הענין הזה הוא ממשמע הלשון אשר הוא הזרה מן הדבר, אלא שאנו מעמידים הראשון בעסקי העולם הזה, ויהיה השביעי מופרש ממנו ועומד בעסקי העולם הבא בדרכי שמים.

והחמישי בדרכי התשובה לכתחלה ימצאנה נחלקת לשני חלקים, האחד תשובת הצדיק משגגתו, או חטאו. והשני תשובת הרשע מחטאתו אשר חטא, ואתה חולק אותה בלשון אחד לשני חלקים, האחד תשובה כדרכה ושלומה, והשני תשובה שאינה כדרכה וחסירה, והחלק הזה האחרון הוא הולך על הדרך העון. כי גדר התשובה המפרש את טעמה הוא נחמת האדם על מעשהו וחטאו אשר חטא, ומשמע הגדר הזה נוחן, להיותו עובר העבירה ומתנחם אחרי עברו עליה, ויהיה מאמין במצוה אשר עבר עליה, והעבירה הזאת תהיה בזדון או בשגגה. ויש ביניהם הפרש, כי הזדון צריך וידוי, ושגגה אינה צריכה וידוי [כי] רוב השגגות אינן אדם יודע בהן בעשותו אותן, ומכאן אינן צריכות זולתי הנחמה ושאלת כפרה וסליחה, ושניהם צריכים להיות כימי עברם, מאמינים במצות אשר היו עוברים עליהם בעלי התשובה, ואלו הן הנקראים בעלי התשובה על העיקר, אבל אם העובר הזה אינו מאמין במצוה ההיא מקדם ואחר

עברו עליה והטא בה נודעת לו והאמין בה, והיה מתנחם על מעשהו אשר עשה אין אנו קוראים בזה בעל תשובה על משמע הפעולה כי אם על הרחבת הלשון, וראוי להקרות גר או דורש דרך האמונה, אלא שאנו סומכים לקרותו בעל תשובה על דרך הכתוב שאמר ובשוב רשע ועשה משפט, ויכול [כי] הרשע הזה לא היה מאמין בחללתו, ואמונתו היא הנקראת תשובתו. ונמצא כל המבקש דרך ישרה ולא היה מבקש מקדם נקרא בעל תשובה, ולהעמיד העניקהוה על בוריו אנו מסדרין על סדר אחר.

ואומר השב מן העבירה יהיה שב ממנה אחרי עשותו אותה, ונחלק לשני חלקים יכול עשה אותה בשגגה ויכול עשה אותה בודון, והחלק השני יוצא למאמין במצות, והראשון אתה מלוה אותו אל המאמין ואל שאינו מאמין, ועונש שני החלקים האלה ונכחם אינו נוהג מנהג אחד. ואני אומר עונש הראשון על מעשה שגגתו קטן מאד מעונש השני על זדונו, וכן בחלופם, אין שכר השב מודונו תשובה שלימה כשכר השב משגגתו, אבל ראוי להיות גדול ממנו לדעת חוב המאמין, ושני החלקים האלה נמנים בחלק אחד, והוא תשובה אחר מעשה. והשב מן העבירה לפני מעשה הוא נחלק בראשון לשני חלקים, יכול יהיה שב אחרי הרחור בעבירה ומחשבה לעשותה, והתשובה הזאת אינה מודמנת כי אם למאמין בעונש העבירה והרהורה, ויצר הרע בא לשטנו והמקום גוער בשטן ומרחיקו ממנו, ויכול יקרא שב מן העבירה ואם לא הררר לעשותה, והתשובה הזאת תודמן למי שהוא מאמין ואינו יודע עונש העבירה וכיון שידע כל אחד מהם את העונש האמין בו והסכים שלא לעשות, ונמצא כבוד הסכמתו נחשב לו כתשובה לאחר מעשה, ושני החלקים האלה נקראים תשובה לפני המעשה. והחלק הזה לפני מעשה לדעת כל החכמים גדול לפני המקום מן הבא אחר מעשה, שזה קונה שכר לפני המקום והוא לא נתחייב שום עונש, והראשון מעביר מעליו את העונש, ואם המקום נותן לו שכר הוא מצדקתו יתברך שמו לא מפני שבעל תשובה אחר עשותו אותה מעשה העבירה ראוי לקבל שכר, ודי לו מחילת עונו ומעלו.

ומתוך דברינו אלו וכיוצא בהם אנו מוצאים בעלי תשובה נכללים תחת שלשה כללים גדולים, כי כבר נתברר לנו כי האנשים ההולכים על דרך הישרה, והנוטים ממנה יחלקו לה' חלקים, שני

אנשים צדיקים גמורים, האחד הוא הנקרא שפל רוח, והוא אשר נשמתו ומדתו הטובה שולטת על יצרו הרע מיום ילדותו ועד יום מותו, ואין שם התשובה נאמר על האיש הזה, מפני שהוא נקדש ממנה, והשני הוא הנקרא נדכה לב אשר הוא מדרוך לבו המתאוה ונוטה אל העולם הזה והוא כובש את יצרו וכופה אותו ומחלישו מימי קטנותו עד שיבחו, ומפני שהוא נוקק בתחלתו לכבוש את יצרו היתה התשובה, יכולה להקרא עליו, והוא המעולה והמשובח על כל בעלי תשובה. ואחרי שני האנשים האלה [צדיקים] גמורים [יש] שלשה אנשים אשר אינם צדיקים גמורים ואינם נקראים צדיקים, שנים מהם התשובה נתלית מהם, האחד הוא השב מחטאתו אחרי עשותו לה ומתנחם עליהם, ואינו חוזר לחטא עד סוף ימיו, והשני שב מחטאתו וחוזר אליה, או אינו שב תשובה שלימה, והשלישי מהם רשע גמור והוא הולך על דרכו הרעה ואינו שב ממנו כל ימיו. וכאשר האיש הראשון הצדיק הגמור קדוש ומקודש מהקרא בעל תשובה כן תהיה קדושה מהקרא על הרשע הגמור הזה. ונמצאו בעלי התשובה שלשה אנשים, האחד צדיק, והשני איש בינוני, והשלישי רשע, ואנו מוצאים את שלשתם בנבואת יונה על סדר [מעלתם] בפתיחת הנבואה, והוא אומרו (יונה א) ויהי דבר ה' אל יונה בן אמתי לאמור: קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני. ואומר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' וירד יפו והאניה חשבה להשבר. ואנו חוקרים ראשונה מה טעם ראה יונה שלא ללכת בדבר ה' ולעשות שליחותו, ונאמר כי כל בעלי האמונה והיראה ראויים הם לומר כי כונתו היתה בכל הדבר הזה לטובה ולא לרעה, ולא עלה על לבו לעבור על דברי ה', אלא מתוך ענוה וחמימות לב עשה כל אשר עשה. ויש מי שהוא מדמה מעשהו למעשה משה רבינו, שא"ל הקב"ה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים, (שמות ג) והוא אמר שלח נא ביד תשלח, ואמר לו מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים. ונשא יונה קל וחומר בעצמו ואמר ומה אם משה שהיה שליח להוציא את הצדיקים מכור הברזל נתעכב ללכת עד [שפגע] באהרון אחיו, אני הממונה שליח להוהיר את הרשעים על אחת כמה וכמה אהיה להתעכב לו עד שאראה מה יוסף ה' דבר עמי. והוא שאמר וירד יפו, כלומר ירד לרעת יופי טעמו של דבר ועצתו, וכיון שמצא אניה באה תרשישה ולא היה זמן בעת ההיא נוהג לירד ממנו אל

חרשיש, נתחזק בידו הטעם העולה על לבו ונאמנה עצתו בעיניו, ומיד נתן שכרה וירד בה לבוא עמהם חרשישה, והיה רצונו לבוא חרשישה לצאת מן הארץ אשר יגלה כבוד ה' אל הנביאים אל ארץ אשר אין כבודו נגליח, כאמור חרשישה לפני ה' מן המקום אשר יגלה שם כבודו, אולי ישלים האל דברו על יד נביא אחר, והיתה כוונתו שלא להיות שליח לרשעים, ובטעם הזה אנו אומרים לחשוב על יונה בירידתו אל יפו כפי שנחשוב על הצדיקים ועל הנביאים. ואנו אומרים אם מחשבתו זו וכוונתו היתה לטובה כאשר ראינו במחקר הזה, למה היה נענש, ואנו משיבים על הטענה הזאת ואומרים לא נענש על מחשבתו זו הטובה, אלא שהקב"ה צוה להודיר את הרשעים [והוא לא עשה כן] כאשר אמר ליחזקאל (יחזקאל ל"ג) באמרי לרשע מות תמות ולא דברת להודיר רשע מדרכו הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש. [וכאשר הטיל ה' הסער] הגדול הזה בתוך הים לא עלה על לבו שהסער ההוא בא בגללו מפני שכוונתו וברחו היה לשם שמים והיה בוטח שהקב"ה מצילו כאשר הוא מציל את הצדיקים, ככתוב (ההלי ל"ד) רבות רעות צדיק ומכלם יצילנו ה', ומפני זה שכב משכב איש בוטח שאין בלבו פחד שנאמר וישכב וירדם ויקרב אליו רב החובל ויאמר לו מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך, רב החובל הזה היה איש חכם ואמר לו מה לך נרדם שוכב משכב אדם שאין בלבו פחד, ואם אתה בוטח בצדקתך ותומתך שהמקום ירחם עליך חייב אתה לבקש רחמים להחיש ישועתו לך קום קרא אל אלהיך אולי יתעשת האלהים לנו ולא נאבד, ויאמר לו כי כל העומד בעולם הזה בצער ובצרה, בחפלתו יכול להנצל מצער, ככתוב (שם) צעקו וה' שומע ומכל צרוחם הצילם, וכמו כן כל הנצטר מחברו בעול או נעשק הקב"ה שומע צעקתו וחונן אותו, כאמור והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני (שמות כ"ד), הקב"ה שומע כל הצועק אליו מתוך צרה לפי חנותו ורחמיו, והשוחק וסובל הקב"ה נותן לו שכר סבלותו בעולם הבא ונפרע מן הגוול, ואם הוא צועק לפני המקום הוא פורע מן הגוול אם אינו מפיים את הגוול, ואין לגוול זכות לעולם הבא מפני שנחפיים בעולם הזה. ומכאן אמרנו שרב החובל חכם היה בדבריו אלו, ויונה היה שותק ומסתין להרבות לו שכר לעולם הבא. ויש לנו בכאן לדרוש על יונה כשאמר רב החובל קום קרא אל אלהיך אם קרא ואם לאו, והמעין בדבר היטב וראה כי יונה לא התפלל בעת ההיא מפני שנחבר לו טעותו במחשבתו אשר חשב, ולא היה לו להתפלל בעת ההיא כי

אם לשתוק ולחשות, כאמור ישב בדרך וידום כי נטל עליו, (איכה ג')
 כשהקב"ה מטיל יסוריו על יראיו הם דומים ומצדיקים את הדין
 עליהם, ויהיו היסורים חביבים עליהם, הוא שאמר וישכב וירדם
 כלומר ירד אל ירכתי הספינה ודמם, והמלחים כשהיה כל אחד
 מהם צועק אל אלהיו והסער מתגבר באו לחפש על הנשארים
 לזרו אותם להתפלל, ככתוב ויאמרו איש אל רעהו לכו ונפילה
 גורלות ונדעה בשלמי הרעה הזאת לנו, מה הוא שאינו מתפלל אל
 אלהיו, אולי הוא גורם לנו את הרעה הזאת, ויפילו גורלות ויפול
 הגורל על יונה, נחנו גורלות על כל איש מהם אם מתפלל הוא ואם
 אינו מתפלל, וכל אחד מהם יצא גורלו שהוא מתפלל אל אלהיו
 ומפחד מאלהים זולתי יונה, כאמור ויפול הגורל על יונה. ויאמרו
 אליו הגידה נא לנו באשר למי הרעה הזאת לנו, ככתוב אשר לפניו
 ונדעה בשלמי הרעה, מי הוא גורם לנו את הרעה הזאת, כשהיו מבקשים
 לדעת את האיש ההוא, וכשידעו שהוא יונה באו לדרוש את הדבר
 הנמצא אשר בעבור הדבר ההוא גורם להם הרעה באשר למי הרעה
 לנו, מה הדבר אשר נמצא בו, מה מלאכתך, ומאין תבוא, מה
 ארצך, ואי מזה עם אתה. שאלו אותו על ארבעה דברים, מלאכתו
 ודרכו, וארצו, ועמו, כדי להבין מתשובתו להם הענין אשר בו היה
 יכול לגרום הרעה הבאה עליהם, מהם התחילו לשאול לו על המלאכה
 שנאמר מה מלאכתך, שמא מכשף או חרטום אתה, ובכשפנות
 וקסמים הביא הסער עליהם, ואחרי כן שאלו על דרכיו, שנאמר
 מאין תבוא, אמרו שמא שליח על האנשים האלה, ואחרי כן אמרו
 מה ארצך, חששו שמא הוא מארץ רעה או ממדינה שהיא שנואה
 להם, ולבסוף שאלו על עמו, שנאמר ואי מזה עם אתה, שמא
 אתה מגוי אשר דרכם להרע. והוא לא הלך בתשובתו על דרך שאלתם,
 כי הם שאלו אותו בסוף שאלתם על עמו, והוא שם עמו ראשית
 בתשובתו, שנאמר ויאמר אליהם עברי אנכי אין לכם לפחד ממני,
 אני הוא מן העם אשר כל המלאכות והחכמות המזיקות לבני אדם
 אסורות לנו, עברי אנכי, ולא עוד אלא שאני ירא שמים ואין דרך
 ירא שמים להתעסק בדבר רע, ככתוב את ה' אלהי השמים אני
 ירא אשר עשה את הים ואת היבשה, וכיון שנתברר להם שאינו
 חשוד בדבר רע היו מתפחדים על נפשותם פחד גדול, שמא יתגבר
 הסער עליהם וימתו, כמו שכתוב וייראו האנשים יראה גדולה
 שראו כי הסער ההוא היה עליהם לבדם, ויאמרו אליו מה זאת עשית

כי ידעו האנשים כי מלפני ה' הוא בורח, [כי הגיד להם] כלומר מתוך הדברים
 אשר הגיד להם ידעו כי הוא בורח, ואל יעלה בלבך כי הוא הגיד להם
 שהוא בורח מלפני המקום, אבל הם הבינו מתוך דבריו, הוא אומר
 להם כי ירא אלהים אני, והם הבינו ממנו כי הוא בורח, ויהיה משמע
 [כי] ככתוב האומר (משלי י"ז) נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו, ופעולת
 אכף בכאן חצובה מן ואכפי עליך לא יכבד, אשר פירושו עוני או פשעי,
 ויהיה סדר הכתוב מעון פי העמל עמלה נפשו כלומר, עון פיהו
 ואכפו גרם לו העמל, וכמוהו וישב להתרפא ביורעאל כי המכים
 אשר הכהו, (ר"ה ב' כ"ב) וכן תהיה בכאן מאשר הגיד להם ידעו כי
 בורח הוא. ומפני זה היו מתפתרים שמא המקום נתן סער בים
 מפני חטאם אשר הביאו אותו באניה ולקחו שכרם ממנו, ויאמרו אליו
 מה נעשה לך וישתוק הים מעלינו כי הים הולך וסוער מפני שהכנסנוך
 עמנו, אמר להם אם [הים] סוער עליכם אינו בגללכם כי אם בגללי, ויאמר
 אליהם שאוני והטילוני אל הים וישתוק הים מעליכם, כי יודע אני כי בשלי
 הסער הגדול הזה עליכם. וכיון ששמעו את דבריו שהוא מסר עצמו למיתה היו
 מרחמים עליו ואמרו אם אנו משיבים אותו אל היבשה אשר לקחנוהו
 משם היה הקב"ה עושה רצונו ואנחנו נקיים. והוא שאמר הכתוב, ויחתרו
 האנשים להשיב אל היבשה ולא יכלו, כי הים הולך וסוער עליהם,
 ומנע אותם לבוא אל היבשה. וכשהבינו שאינם יכולים להשיבו אל
 היבשה בקשו רחמים מלפני המקום על שני דברים, להצילם מן
 הסער אשר בים ולהצילם מעון, והוא שאמר הכתוב ויקראו אל
 ה' ויאמרו אנא ה' אל נא נאבדה בנפש האיש הזה, אם אנו
 סחויקים אותו עמנו, ואל תתן עלינו דם נקי אשר אנו מועלים בו
 ומטילים אותו אל הים כאשר מסר את עצמו לפניך, כי אתה ה'
 כאשר חפצת עשית. ואחר שהסדירו בקשתם וטעמם לפני המקום
 הוציאו את יונה מן הספינה, ככתוב וישאו את יונה ויטלוהו
 אל הים ויעמוד הים מועפו, עמד הים מן הועף אשר נתן בו
 אלהים, כי הוי"ו אשר במלת מועפו כינוי הוא אל השם ית' הקדוש,
 ואינו כנוי על הים, בכל מקום שהוא מרגיש קוראים לו סער. ואין
 קוראים ועף, ואין הועף אלא למקום שנאמר ועף ה' אשא כי חטאתי
 לו, והיה הים סוער מפני ועף ה', וכשכלה הועף עמד הסער. ויראו
 האנשים יראה גדולה את ה', ויזכרו זבח לה' וידדו נדרים. ויש
 הפרש גדול בין היראה [הואת ובין היראה] הנוכרת אשר לפניו ככתוב ויראו
 האנשים יראה גדולה ויאמרו לו מה זאת עשית? כי היראה הראשונה היה

פחד ממאורעי העולם הזה, והיראה האחרונה הוא יראת שמים והעונש מהעולם הבא ותשובה אל דרך האמת, כאמור ויזכחו זבח לה, שהאמינו בתורתו בעת ההיא ושברו גאון לבם והשפילו רוע יצרם ונחשב להם כזבח, שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה. ואין נכון לומר שזבחו זבחים בתוך הים, ולא עוד אלא שלא היו יודעים תורת הזבח, ולא ראויים לזבח. וכתיב וידרו נדרים, שהסכימו כלם בשובם אל ארצותם לאחוז ביראת שמים, ושלא לזוז ממנה. והנה זה שני כללות משלשת כללי התשובה. הנזכרות בתחלת דברינו, הראשון מהם תשובת הצדיק בעל האמונה התמימה, וזה הוא מעשה יונה, והשני תשובת הרשע תשובה שלימה נאמנה והיא תשובת המלחים, והמלחים נצולו מעונש בתפלתם ותשובתם. וידוע הוא וברור אם היה יונה מבקש רחמים בעת ההיא ומתפלל היחה תפלתו נשמעת, אלא שלא רצה להתפלל עד שיהא מקבל יסוריו כפי רצון הכורא על שגגתו אשר שגג בעולם הזה, וידע שאין הקב"ה מענישו עונש מיתה, אבל עושה עמו נסים גדולים בנויפתו. הוא אמרו וימן ה' דג גדול לבלוע את יונה ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות. ודג גדול האמור אין לך לומר גדול בגופו, אבל דגים גדולים יש בים שהיו גדולים ממנו, ואין גופו שום מעלה במקום הזה, אבל אנו אומרים שהיה גדול בימים ובמעלתו, גדול בימים, שהיה ממונה למעשה הוה מששת ימי בראשית, וגדול במעלה ממונה להציל נפשו של צדיק. ואמר לבלוע את יונה, כלומר להחביא את יונה או לכסות את יונה או להסתירו מלשון כבלע את הקדש, אשר פירושו סתר וכסוי, ומפני זה נכתב לבלע את יונה חסר על המקרא, פירושו שהוא בלע. ואמר לבלוע את יונה, והיה יכול לומר ויבלע את יונה, כאשר אמר אחרי כן בתוך הנבואה הזאת וימן ה' אלהים קיקיון ויעל מעל ליונה, משעה שעלה, ולא אמר בכאן וימן ה' דג גדול ויבלע, כדי שלא יעלה על לב אדם שהקב"ה מינה את הדג בעת המעשה לבלוע אותו, וכיון שאמר לבלע היינו יודעים שהוא ממונה על המעשה הוה מקדם. ועוד יש לך לומר נאמר לבלע מפני שלא נתן הקב"ה כח לדג להזיק את יונה ולא לשלוט עליו, כי אין לאחד מבעלי חיים ממשלה על האדם, ואיך יהיה לדג ממשלה על הצדיק הוה, אלא הוה אומר שהקב"ה הבליעו בתוך הדג והסתירו שם. ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות, כל שלשת ימים היה יונה נוף לפני המקום ולא היה יכול להתפלל מרוב ענוה והיה מתבייש על שגגתו המקום, והיו אלו

שלשת ימים כנגד שלשת ימי החשך בארץ מצרים, וכאשר הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים תיכף [אחרי] ימי החשך, כן העלה את יונה ממצלות ים אחרי שלשת ימים שעמד בחשך במעי הדגה, ואמר הכתוב שלשה [ימים] ושלשה לילות, והיה מקדים הימים על הלילות, וידוע הוא שהלילות נקדמים בסדר העולם, אלא כדי להקיש שלשת ימים אלו אל שלשת ימי החשך בארץ מצרים, וכאשר הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים תיכף [אחרי] ימי החשך [וכן העלה את יונה תכף לימי החשך] שעמד במעי הדג, ותהיה אומר כאשר היו ישראל כל שלשת ימים יושבים באור לילה ויומם ומניחים זמן הלילה ככתוב (שמות י') ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, לכלם היה אור בכל זמן החשך, כן היה יונה במעי הדג יושב באור כרמות אור היום, והיה מכיר עתות הלילה, ומפני זה הקדים ימים על הלילות. וכיון שידע יונה ששלמו לו שלשת ימים, כימי חשך מצרים היה בטוח בישועת ה' שהיא באה אליו, ומיד פתח פיו בתפלה כמו שכתוב חתף הכתוב הוה, ויחפלה יונה אל ה' אלהיו ממעי הדגה, ובכתוב אשר לפניו אומר במעי הדג, ללמד כי כשנכנס יונה היה הדג חי, ובבואו אל מעיו מת, כי לא היה ממנוה מששת ימי בראשית אלא להבליע את יונה לתוכו, וכשהיה נעשה הדבר שהיה מזומן עליו לא היה לו לחיות ומיד מת ונקרא דגה ככתוב (שמות ז') והדגה אשר ביאור מטה, כאשר הדגה בכתוב הוה על המתים, כן הדגה במקום הוה מטה, על זה אמר בתפלתו: קראתי מצרה לי אל ה' ויענני מבטן שאול שועתי שמעת קולי, כלומר מבטן הדג המת אשר בשאול שועתי, כי העומד בבטן המת כאלו עומד בבטן שאול, והיה זה גדול במעשה, כי מנהג הדג המת לצוף ולשוט על פני המים, והדגה המתה אשר היה יונה במעיה היתה שוקעת במצולות ים, כאשר הוא אומר ותשליכני מצולה בלבב ימים, שהגיעה לסוף המקום העמוק בלב הים. ואמר ונחר יסובבני, שהנחלים הולכים אל הים ואינם מגיעים אל עומקם, ומפני שהיה יונה בלב העמקים היו כל מימי הנחלים מקיפים אותו הוצה מכל סביבו. כל משברוך ונליך עלי עברו, ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך אך אוסיף להביט אל היכל קדשך, אפפוני מים עד נפש תהום יסובבני סוף חבוש לראשי, והמעיון בבי הכתובים לכתחלה יהיה אומר מה ענין סוף אצל תהום משאר ימים? אלא שענייני הכתובים האלה מתקדמים ומתאחרים, והם נדרשים ונסדרים לדעת המעיון בהם היטב על הסדר הוה. ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך, אבל כשאני רואה סוף חבוש

לראשי שהוא מאחרי דמות תחבושת, או אמרתי אך אוסיף להביט
 אל היכל קדשך, וים סוף הוא מערב לארץ ישראל, והיו מימיו
 רבים והיו אל יונה חובשים אל ראשו ומאחוריו, והיו פניו אל
 הארץ לנכחה, ומשם היה בוטח שהקב"ה מוכהו לראות היכלו. אתה
 אומר עוד כשראה מימי ים סוף באים אל ראשו וזכר את האות הגדול
 אשר עשה המקום לאבותיו הראשונים בקריעת ים סוף, והיה בוטח
 שהקב"ה יעלהו ממצולות ים ויזכהו להביט אל היכל קדשו [ואמר לקצביהרים
 ירדתו] כלומר כגובה ההרים הגבוהים על הארץ, כן היה ירידתו בתוך הים
 שניהם היו מדה אחת וקצב אחד, ואמר הארץ בריחיה בערי לעולם,
 ובריחי הארץ נחשבים כגון עובר על אמצעית הארץ. על הנקודה
 הנקראת בלשון ערבי מרכו, והקו העובר על הנקודה הזאת יצא אל
 היקף הארץ אל שני צדיה והיה מכריח מן הקצה אל הקצה, והקו
 הזה הנקרא בריח הוא ארוך מעל קו ישר שהיה עובר על הארץ
 וחולק אותה, והנקודה הנקראת מרכו היא עמוקה מכל הנקודות
 הנתונות בארץ, וכל הקוים הנקראים בריחים עוברים עליה. והיה
 יונה ברבריו אלה מעיר שהגיע לסוף תהום ועמק הארץ, והוא שאמר
 הארץ בריחיה בעדי, היא באמצעית הארץ, וכל הבריחים עוברים
 עליו, ואמר בעדי לעולם, כלומר מכל צד מצדי העולם שאתה מוצא
 את הברית עליו היה עובר, וזה הוא ענין כל העומד באמצעית
 העגולה או באמצעית הכדור. ואמר ותעל משחת חיי ה' אלהי, מתוך
 הצער הגדול הזה והמצוק העמוק אתה מעלה אותי. בהתעטף עלי
 נפשי את ה' זכרתי. ויהיה סדר הכתוב הזה מסדר את מקדשו כשאני
 מתעטף על נפשי ובוכה מרוב צערי ומתאבל עליו וזוכר את ה' אלהי,
 בעת ההיא ברוב רחמיך [אתה] מעלה אותי בזכות תפלתי הבא
 לפניך, ככתוב ותבוא לפניך תפלתי אל היכל קדשך, ואתה למד
 מזה כי כל העומד בצער ובצרה ויהיה זוכר את אלהיו ומבקש
 רחמים טלפניו ובכל נפשו ובכל מאדו בכונה ובחשובה שלימה,
 המקום יתברך שמו הוא חונן אותו ומרחם עליו, ככתוב (דברים ד')
 ובקשתם משם ממקומות גליותכם את ה' אלהיך ומצאת, ואתה מוצא
 רחמים לפניו אם תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, וכתוב (תהלים ל"ב)
 חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתני, אמרתי אודה עלי פשעי לה' ואתה
 נשאתה עון חטאתי סלה. ואתה רואה מן הכתוב הזה כי האדם
 חייב להתוודות בחטאיו ועונותיו לפני קונו בעת תשובתו, והוא
 ברחמינו נושא אותם, ואנו למדים ממנו סדר הוידוי, הוא מודיע

ראשונה את חטאותיו שהן מעשה ידיו, שנאמר חטאתי אנדיעך, (ההל' 4"ב) ובא לשון הודעה כאשר מעשה הידים גלויים הם וידועים, ואחרי כן הוא אומר ועוני לא כסיתי אינו מכסה עונותיו שהם הרהור לבו, מפני שהרהורי הלב מכוסין הם מכל העולם אם אין המהרהר בהן מגלה אותם, ואחריו הוא אומר אודה עלי פשעי, שהם דברי פיו, ובא בלשון אמירה והודאת הפה, להודיען כי הוא מדבר בכאן על בטוי הפה. והיה מקדים ראשונה חטאת ואחריון פשעיו, החחיל בקל וחתם בחמור, ודרך סדרו הוא על הענין הזה, ומעשה היד הנפרד בעצמו שאינו לא ביטוי הפה הדבקים בו הוא קל מכלם, מפני שאין אתה יכול לקרוא המעשה הזה זדון משום צד וכל פנים הוא נקרא שגגה, והרהור הלב לבדו אשר אינו יוצא למעשה לא ביד ולא בפה, חמור מן המעשה הנזכר לאלתר, מפני שהרהור יכול להיות בע"ז ואין אתה יכול לומר כן במעשה היד [וביטוי הפה] נדבקים בו מפני הזכרת השם והזכרת ע"ז, והיה חמור מן הרהור, ואע"פ שאנו מתפחדים מהרהור ע"ז, מפני שבטוי הפה יוצא למעשה ונשמע והרהור הלב אינו נראה ולא נשמע, ונמצא הכתוב מתודה על הקלות ואחרי כן הוא מתודה על החמורות כדברי רבותנו ז"ל. והכתוב הזה מעיד על הודוי אשר בא על סדר זה, כי הקב"ה מקבל תפלת עבדיו ויודים, ככתוב (שם שם) ואתה נשאתה עון חטאתי סלה. ואנו באים לדרוש למה הזכיר בכאן עוונות וחטאים בלבד שנאמר עון חטאתי, ולא הזכיר הפשעים? והמתרצים את הטענה הזאת מן המדקדקים נחלקים לשני חלקים, האחד מיקל והאחד מחמיר, והמקל מהם אומר, הכתוב הזה אמר ואתה נשאת עון חטאתי סלה, הלזה העון אל החטאת, ואלו היה אומר עוני וחטאתי היה מזכיר מהן מיוחד בפני עצמו ולא אמר כן, מפני שכל הרהורי הלב אינו יוצא לידי מעשה, וכל מעשה שאין כונת הלב ומחשבתו נסמכת לעשותו אין אדם נענש עליו ואינו צריך תשובה ויירוי, אבל נחמת האדם על הרהור לבו או על מעשהו מספקת לו, וכמו כן בטוי הפה שלא מתוך כונת הלב, אין אדם נענש עליו, ואמר הכתוב עון חטאתי להדביקים יחד, כלומר מעשה לאחר הרהור, או הרהור התלוי במעשה אשר צריכים כפרה וסליחה, ולא הוצרך להזכיר עון הפשע או פשע העון, מפני שבטוי הלשון הוא מעשה הפה, כאשר שאר עסקי העולם מעשה שאר האברים. וכגון שהזכיר עון החטאת שהוא הרהור ומעשה בכלל בו הבטוי שהוא מעשה בפה,

ולא הוצרך הכתוב להרבות בו. אלו הם דברי המקל, והמחמיר אומר, כל החמורות והקלות מהרהור הלב ומעשה הידים הם מתכפרות על ידי תשובה ונחמה והוראה לפני המקום, ואין בפשע הפה כן, אבל רוב הקלות מהן שהן הזכרת השם במקום שאינו ראוי כל שכן החמורות כגון שבועת שוא וכדומה לה, שאין התשובה והיודוי מכפרתן עד שיהיה הפושע ההוא נענש עליהם לעולם הבא, ככתוב כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא (שמות כ'). ועל זה כל החסידים והתמימים מזהירים לפצוחו בשם או בכנוי על דרך שבועה וכדומה לה, מפני פחדם שמא יבואו לידי עון שאין התשובה מכפרת אותו. ואחר [כן] הכתוב אומר (הילים ל"ב) על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא. מפני שאין כל המתודה על חטאותיו ועונותיו ופשעיו ומתפלל יהיה ראוי למצוא העת, ואין הראוי לזה כי אם החסיד, והוא לדעת הכתוב הוזהר כל הנוהר מפשע הפה, מפני שאנו מבינים מן הכתוב הראשון שכל מי שאינו נוהר מן הזכרת השם וכינוי השם בשבועה אין תשובתו שלימה, וכיון שהזכיר הכתוב השני החסיד, גורנו שכל מי שאינו מחמיר על עצמו בהזכרת השם אינו נקרא חסיד. ויהיו שני הכתובים האלה מלמדים דרך התשובה והוראה, ודרך תפלת החסיד המוצאת חן. והדרך הזאת היא שיהיה החסיד הידוע מעצמו שלא נמצא בו שום זלזול בהזכרת השם מתודה על חטאיו ועל פשעיו, ובעת ההיא יהיה לו להתפלל בבטחון לבו שתפלתו מוצאת חן, ושהוא נצול מכל צער, ואילו מימי הים שוטפים עליו אליו לא יגיעו. ככתוב רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו (ש). והוא שאמר יונה בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי וכתבתי אליך תפלתי אל היכל קדשך. כשהייתה נפשי מתעטפת ושופכת תחינה, זכרתי את אלהי בתמימות לב וכונה, ומיד ידעתי שתפלתי נשמעת, שנאמר וכתבתי אליך תפלתי אל היכל קדשך. ואחר כן הוא אומר, משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו. ואומר ואני בקול תודה אובחה לך אשר נדרתי אשלמה ישועתה לה'. אמר לפניו אם המלחום אשר היו משמרים הבלי שוא רחמת עליהם מפני שעובו חסדם וקלונם, והעמדת להם המעשה כאילו זכחו זכת ונדרו נדרים, ככתוב ויזכרו זכרים לה' וידרו נדרים, ואינו אומר נאמנים שיתקיימו נדריהם, הלא על אחת כמה וכמה אני המודה בתורתך שחשים תפלתי זכת לפניך, ככתוב ואני בקול תודה אובחה לך אשר נדרתי אשלמה ישועתה לה'. והמקום ברחמי הרבים זכה את טעמו וקבל תפלתו וענהו מיד ככ' תכף תפלתו, ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל

אל היבשה. ואתה רואה מכאן כי הרג אשר הבליע את יונה במעיו היה מת, והחיהו הקב"ה לכבוד יונה או נכנסה בו רוח חיים, באור הישועה הבאה אל יונה, ומשם נקרא שמו דג כאשר בראשונה. ואמר ויקא את יונה, כלומר ויקא אותו מיד, ולא אמר להקיא את יונה כאשר אמר בכתוב הראשון לבלוע את יונה, מפני שכל בעלי חיים הם מזומנין לשרת לצדיקים מבני אדם ולהועיל להם, ואין להם רשות להזיק, והיה הרג במעשה ראשון אלנו היה נשלם על ידו מניק ליונה, והוא במעשה הזה האחרון סהנה ליונה ומשחמש בעבודתו. ובצאת יונה אל היבשה מיד נתבא ככתוב תיכף צאתו אל היבשה, ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמור, קום לך אל נינה העיר הגדולה וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך. והזכיר בפתיחת הדבור שנית, שהוא שנית לנבואתו הראשון, כלומר פעם אחרת. ואתה יכול לומר הזכיר שנית בכאן שהוא נבואה שנית בעניינה שאינה רומה לאשר לפניו, כי [הנבואה] הראשונה אינו מציא לאנשי נינה תשובה וראויים להענש מיד, וכשנתאחר הדבר עד הנבואה השנית נפתחו להם שערי תשובה ונתאחר הגורה. וסימנך שהוא בנבואה הראשונה אומר, וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני, כלומר יגור עליהם גזירת מי שעלתה רעתם לפני השם ודינו להשחת מן העולם כמו שנאמר בסדום, כי גדלה צעקתם את פני ה' וישלחנו ה' לשחתה (בראשית י"ט). ומכאן אמרו אנשי נינה נשחתים היו מן העולם אילו היתה הנבואה הריא נגמרת עליהם, ובנבואה השנית הוא אומר וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך, אשר אני עתיד לדבר אליך, ונמצאו שערי התשובה פתוחות להם בהמתנה הזאת והאריכות. ובראשונה הוא אומר וקרא עליה, ובשנית אומר וקרא אליה, והקריאה פעמים באה לגנאי, ככתוב קרא עלי מועד (איכה א'), ופעמים באה לשבח, דכתיב וקראתי אל הרג והרביתי אותו (יהוה קאל ל"ו), ותמצא מכל מקום דברי נבואה האחרונה קלים מן הראשונה, ויהיה שנית הנזכר בפתיחת דבור השני רב ענינה. וכתוב ויקם יונה וילך אל נינה בדבר ה', שהלך לקיים דבר אלהיו בשליחותו האחרונה הנאמר בה אשר אני דובר אליך. ואמר ונינה היתה עיר גדולה לאלהים מהלך שלשת ימים, כלומר אין גדולתה להלוות אל כח בני אדם, כי אם לנבורת אלהים, וזה נאמר על רוב גדולתה שהיתה מהלך שלשת ימים, ונינה זאת היו לה שלש אחיות במדינות העולם, והן רחובות עיר ורסן וכלת, והיתה נינה גדולה מכולם, ורחובות עיר אחריה, ואחריה רסן, וכלת

קטנה מכלם. כדכתיב (בראשית י') ויבן את נינוה ואת רחבת עיר ואת ואת כלח, ואת רסן בין נינוה ובין כלח, היא העיר הגדולה, כלומר בין נינוה העיר הגדולה ובין כלח הקטנה. ואומר ויחל יונה לבוא בעיר מהלך יום אחד, היה מהלכו כל היום ההוא היה מיהל וממחין דבר ה' אשר אמר לו וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך, ולא נודע לו הדבר עד שגמר מן העיר מהלך יום אחד, ובתחלת היום השני נתברר לו הדבר, ככתוב ויקרא ויאמר עוד ארבעים יום - ונינוה נהפכת, ונתאחה הקריאה יום אחד עד שהוא מגיע מהלכו אל אמצע העיר, כדי שיחברר לאנשי נינוה אמונת דבריו בבואו בתוכם לקראת הקריאה הזאת. ויש לנו עוד לומר שהיתה הקריאה אחרי שהלך יום אחד, כדי שיהא העובר עליו לעלות אל ראש המדינה מגיד הקריאה אשר שמע מפיו, והרצים לפניו עד מהלך היום השלישי שהוא סוף העיר מגידים את הקריאה כמו כן, ותמצא במהלך יונה היום השלישי לבדו נשמעה הקריאה מהלך שלשת ימים, והיו רבים לפניו נבהלים ונדחפים להשמיע את דבריו. והיתה הקריאה ארבעים יום, כנגד מ' יום שהיה הגשם על הארץ בגורת המבול. ואתה רואה בכאן שאנשי נינוה דומים היו ברשעים לאנשי דור המבול, וכאשר נאמר בדור המבול כי רבה רעת האדם בארץ, כן נאמר באנשי נינוה כי עלתה רעתם לפני. ותהיה אומר כי רעתם [לא] היתה גדולה כרעת דור המבול, כי רעת דור המבול היתה בארץ, ככתוב (בראשית י') כי רבה רעת האדם בארץ, ולא המתין לאנשי המבול מפני שהיה כל בשר באנשי המבול משחית את דרכו על הארץ, ואנשי נינוה הם לבדם הרעו לעשות ובשמעם את הקריאה האמינו בה, ככתוב ויאמינו אנשי נינוה באלהים, אלא שאמונתם לא היתה שלימה, אלא האמינו שקריאה זאת יכול אלהים לעשותה. וכל אומות העולם שאין להם יראת שמים קוראים שם יחברך שמו אלהים, כאשר אמרו המלחים ליונה קודם שהכירו יראת שמים אולי יתעשת האלהים לנו, וכיון שהכירו יראת שמים נאמר עליהם וייראו האנשים יראה גדולה את ה'. מכאן אנו אומרים כי אמונת אנשי נינוה לא היתה אמונתם שלימה, ובין אמונת אנשי נינוה הנזכרת בכאן ובין יראת המלחים הנזכרת לפנינו שלש מעלות, האחת מהם שהיראה גדולה מן האמונה הוא הודאה בדבר שהוא אמת ונכון, ואם אין לדבר שום כבוד וגדולה, ככתוב (משלי י"ד) פתי יאמין לכל דבר שהוא אמת, וידוע הוא כי אין כל דבר אמת, אבל רוב הדברים יש בהן שקר וכזב, והפתי אינו מפרש ביניהם,

משום זה מאמין בכלם, והחכם כל אחד מהם יקרא מאמין, ואם יש
 בנייהם הפרש גדול. ותמצא מכאן היראה באה לעולם אחר האמונה,
 כי כל הירא מדבר ומאמין בו אין יראתו יראה שלימה, אבל יראתו
 בפה או יראת שמא, והיא נקראת אימה או פחד, וכגון השמות
 האלה, ואינה ראויה להקרא יראה ממש, ויהיה סדור היראה
 הולך על האמונה הנקדמת לה אשר היראה באה אחריה. ומתוך
 שנאמר על אנשי האניה וייראו האנשים את ה', אנו קוראים להם מאמינים,
 מפני שאין היראה נמצאת אלא אחר האמונה. ואינו אומר על
 אנשי נינוה יראים ואעפ"י שנמצאת בהם אמונה לפי שיש מאמינים
 שאינם יראים, וזו היא המעלה הראשונה שבין המלחים ובין נינוה.
 והשנית שהמלחים נאמר עליהם וייראו האנשים יראה גדולה את ה'
 ועל אנשי נינוה נאמר ויאמינו באלהים, והעיד הכתוב על יראת
 המלחים גדולה ואמונת אנשי נינוה לא העיד לה בשום דבר. והשלישית
 שהוא אומר במלחים וייראו את ה', הלוחו היראה הגדולה והתשובה
 אל ה' הגדול והנורא אשר הוא שמו בשבתו על כסא החסד והרחמים
 והצדקה והכבוד והמלכות, ואין שום כינוי משתחפת עמו בשם הגדול
 הזה, וכאנשי נינוה נאמר ויאמינו באלהים, אמונתם ליהוה אל השם
 הקדוש הנאמר עליו בשבתו על כסא הדין והמשפט, והשם הזה
 נאמר בשחוק אל אלהים, ונאמר על הדיינים ועל השופטים. ותמצא
 שאנשי נינוה האמינו שהמקום יכול להענישם ולהפרע מהם, כאשר
 כל מלך וכל שליט יכול להפרע מאנשיו אשר תחת ידו, ומפני פחדם
 ולא מפני יושר אמונתם, נאמר עליהם ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם
 ועד קטנם, כלומר לככות ולספור על נפשוחם מפני פחדם מן העונש
 הבא עליהם בעולם הזה, לא מפני יראה ולא מפני אמונה תמה.
 ואמונת אנשי נינוה היה ביום שהחל יונה לקרוא כאשר אמונה נזכרת
 תיקף קריאתו, ככתוב ויקרא ויאמר, ומיד כתוב ויאמינו אנשי נינוה,
 ולא הגיע אל מלך נינוה ביום ההוא, ויכול היה מושב מלכם בסוף
 העיר, ויונה בא אל העיר מן הצד השני ולא הגיע הדבר אל המלך
 עד היום השלישי, ככתוב ויגע הדבר אל מלך נינוה. והדבר אשר הגיע
 אליו הוא מעשה אנשי העיר שקראו צום ולבשו שקים, והוא עשה
 כמעשהם, ככתוב ויגע הדבר אל מלך נינוה וגו' ויעבר אדרתו מעליו ויכס שק
 וישב על האפר, מעין הדבר אשר עשה עמו. ותמצא המלך הולך
 אחר דעת אנשי עירו, כאשר הוא אומר, ויזעק ויאמר בנינוה מטעם
 המלך וגדליו לאמור, מטעם המלך ודעת גדולי העיר ולא מפני יראת

אלהים. ואמר האדם והבהמה הבקר והצאן, האדם בכאן הם העוללים ויונקי שדים והטף אשר אין להם דעת, כאשר נאמר בסוף הנבואה, הרבה משחים עשרה רכו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, וכאשר קראו להלך אדם כן נאמר על האדם הנזכר בכתוב הזה שהם עוללים ויונקים שאינם מבינים בין טוב לרע, כי גדולי העיר וקטניהם אשר הגיעו להבין דרך העולם, כבר היו צמים ולבושים [שקים] מדעתם ומרצונם, ככתוב ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם, ונשאריו יונקי שדים וגמולי חלב וכל הדומים להם, גור המלך בעצמו ובעצת גדוליו עליהם שלא לאכול ושלא לשחות, שנאמר אל יטעמו. והפעולה הזאת בכאן משמעת מאכל ומשתה יחד, אל יטעמו שום טעם לא מאכל ולא משתה, ואחרי כן הוא מפרש כל אחד מהם בשמו, ואמר מאומה אל ירעו זהו המאכל, ומים אל ישחו [זהו] המשתה. והפירוש הזה הולך על סדר הסוגיית, אל יטעמו נפרד לברו בטעם בפני עצמו, מאומה אל ירעו ומים אל ישחו באים אחריו בשני טעמים אחרים. ואחה מפרש אותו על דרך אחר, אל יטעמו על האדם, ואל ירעו על הבהמה, אל ישחו על שניהם. ועל דעת הפירוש הזה, יהיה אל יטעמו נאמר על המאכל לברו, ככתוב וחקך אכל יטעם לו, (איוב י"ב) כלומר אין הטעם כי אם לחיך לברו, וחקך יטעם לאכל ולא אבר אחר. ואמר ויחכסו שקים האדם והבהמה, כדי שיהיו בעלי חיים נהוגים מנהג אחד במאכל ובמשתה ובכסות. ואמר ויקראו אל אלהים בחזקה, כדי שיהיו הטף והבהמה אשר צוה להרעיבם ולהלבישם שקים קוראים אל שופט העולם ומלכו בחזק מטעם המלך ועצתו, לא מדרך אמונתם. כי הבהמה ויונקי שדים והדומה אין להם דעת להיות קוראים אל האלהים מתוך יראה או מתוך אמונה או מתוך דעה, אבל צועקים ובוכים ומייללים בחזקה בכל כחם מרוב הצער אשר הם עומדים בו. ואין אתה מוצא מן הכתוב הזה שהיו אנשי נינוה צועקים לפני המקום או מתפללים, אבל עצתם הטובה להצעיר הטף והבהמה אשר אינם יודעים מאומה ואין להם עין, אולי ירחם אותם האלהים בגללם, ולא היו מתפללים מפני שלא היה מקדים להתפלל שלא היו בוטחים בתפלחם מפני רוב רשעם, והמוציא אותם לכף זכות [אומר] שלא היו מתפללים מפני שהיו מתביישים לשאת עיניהם למקום מרוב עונותיהם. וסוף הכרוז אשר צוה המלך לחזיק בעיר הוא או משרתיו וישובו איש מדרך הרעה, מבין אתה כי האדם הנזכר בראש הכתוב נאמר על עוללים ויונקי שדים

וכל מי שאינו נקרא איש כאשר אמרנו לאלתר. ואמר איש מדרכו הרעה, כלומר מן מנהגו שהיה נוהג לעשותו ומן החמס אשר בכפיהם, שהיו מחזירים כל גוילה וכל חמס שהיה נמצא בידם לבעליהם. ואחר כך הוא בא להודיע טעם כוונתם במעשה מה היה, ואומר מי יודע ישוב ונהם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד, היו שואלים שלא יאבדו מן העולם, ולא זיכם המקום להיות שואלים סליחה וכפרה. ואך פתיחת שאלתם היתה סתומה, ככתוב מי יודע ישוב ונהם, ואם לא ישוב, מפני שלא היו נושחים בגורה הנגזרת עליהם שתהיה בטלה מהם כחשובתם. ועל כל זאת לא הסתיר בעל הרחמים מהם פניו, ככתוב וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה. וירא האלהים שישב על כסא המשפט, כמו שנאמר עד האלהים יבוא דבר שניהם, את מעשיהם, שהביאו כל בעלי חיים הראויים לרחם עליהם לזעוק לפני המקום, כי שבו מדרכם הרעה, בהשיבם החמס אשר בכפיהם, וינחם האלהים, שהנחמה הזאת היתה מדרך הדין והמשפט בעולם הזה, כאשר היו שבים מדרכם הרעה לכבוד העולם הזה, ולא לכבוד שמים, ולא אמר וינחם ה' להודיע כי אינו ממציאם סליחה לעולם הבא אשר באה ממדת הרחמים והסליחה.

ותבוא תשובת החוטאים לפני המקום נחלקת לב' חלקים, וחשובת הצדיקים המעולה מכלם אינה מעיד עמהם, התשובה האחת קונה בה חיי העולם הבא לבדם, והשנית קונה בה את שני עולמות חיים בעולם הזה וסליחה וכפרה לעולם הבא. ועל התשובה הזאת השנית אמר הכתוב (ישעי' נ"ה) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישב אל ה' וירחמנו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח. הוכיח התשובה בכתוב הזה אחר שני ענינים דרכו ומחשבותיו, דרכו מעשיו הרעים אשר בידו, מחשבותיו הרחוק לבו הרע. ואחריו כן הוא אומר וישוב אל ה' וירחמנו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, שתהיה תשובתו לכבוד רחמי שמים, ויהיה מרחם עליו, ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, היושב על כסא המשפט ויסלח לו כי הוא מרבה לסלוח. ותמצא תשובת הרשע המקובלת ממנו צריכה אל שלשה דברים, האחד שביתה מן המעשה ההוא, והשנית שביתה הפה והלב מלהרהר ומלדבר, והשלישי שיהיו שניהם לכבוד שמים. ואתה מוציא ענינים אלו בתשובת אנשי אניה, אתה אומר שהיתה כונתם לשם שמים, דכתיב ויראו האנשים יראה גדולה את ה', ומתוך שנאמר ויזכרו

זבח לה' אתה רואה תשובת מעשיהם, כי משמע הזבח מעשה הוא, והכתוב העיד כי הוא לשם שמים, שנאמר זבח לה'. ומתוך שנאמר ויודרו נדרים, אנו רואים דבור הפה והרהור הלב אשר הנדר מתקיים בשניהם, ועל זה היו ראויים להלוותם אל החלק הראשון במעלה מחלקי תשובת הרשעים הראויים לכפרה. ועל תשובה שאינה שלימה הכתוב אומר, החפץ אחפץ מות רשע נאם ה' אלהים הלא בשובו מדרכיו וחיה (יחזקאל י"ח). אם הקב"ה גזור מיתה על הרשע מפני רשעתו הוא גזור אותה על תנאי, ובשובו מדרכיו הוא מבטל את הגזרה מעליו ומשלים לו ימי חייו הגזורים לו ביום לידתו, שנאמר בשובו מדרכיו וחיה, חייו הגזורים לו. וכתוב אחר הוא אומר, (שם ל"ג) חי אני נאם ה' אלהים אם אחפץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכיו וחיה. ודברי הכתוב הזה עד כאן דומים לדברי הכתוב אשר הזכרנו לפניו, ובשניהם הוא מדבר על רשעי אומות העולם, וחותרם את השני מהם בתשובת רשעי ישראל, ואומר שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו בית ישראל, שנה את התשובה שתי פעמים, ובכתוב [הראשון] הוא אומר תשובה אחת, שנאמר בשובו מדרכיו וחיה, ללמדך כי אין רשעי ישראל זוכים בתשובתם לסליחה וכפרה לעולם. הבא כי אם [בשני] העניינים, שיהיה שב מדרכיו הרעים, וחיה תשובתו לשם שמים, ובשניהם יהיה קונה בזכות התשובה. העולם הבא. ורשעי אומות העולם בשוכם מדרכם הם קונים חיי העולם הזה, אשר בגללן היתה תשובתם, ומפני שאין תשובתם לשם שמים, אין להם חלק לעולם הבא כלל, ועל זה הוא אומר, (שם) ולמה תמותו בית ישראל, כלומר למה תמותו מיתה שתהיו נענשים עליה לעולם הבא. ובתשובת הרשע הוא אומר בשובו מדרכיו וחיה, כלומר וחיה בעולם הזה, ולא אמר ישוב ולא ימות, מפני רשעי אומות העולם [בין אם] היו שבים מרשעתם או [לא] היו שבים מיתתם מיתת אבדה וכלייה מן העולם הזה ולעולם הבא, ולא אמר לישראל שובו מדרכיכם וחיו, מפני שאין תשובתם לכבוד העולם.

והוי יודע כי אין ימי העולם הזה לצדיקים נקראים חיים, כי אם ימי מגור ופחד ורהב, והראיה לך על זה מיעקב אבינו כששאל אותו פרעה בשאלתו וא"ל כמה ימי שני חייתך? אמר ימי שני מגורי מעט ורעים, ולא אמר ימי שני חיי כדברי פרעה בשאלתו. ואמר בסוף הפסוק, ולא השיגו ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם. קרא ימי חייו וימי חיי אבותיו ימי מגור, מפני שהצדיקים חיים הם לעולם הזה

ולעולם הבא, וחיותם האמתית אשר להם קיימא הוא חיי העולם
הבא, והם חיים בעולם הוה כדי לחקן צדה ומוון לעולם הבא, והם
זכיות ומצוות שהם עושים בעולם הוה. וקראו לימים האלה
ימי מגור, מפני שהם יראים ומפחדים שמא לא יכינו הצדה
כראוי. ואם יעלה על לבך שחיי ישראל בעולם [הוה] נקראים חיים
מפני שאחה מוצא כתוב כי לא אחפץ במות המת נאם ה'
אלהים והשיבו וחיו (יהזקאל י"ה). ותאמר אמת בכתוב הוה נאמר
ממחים מבני אדם הן ישראל הן שאר אומות, וכיון שאמר בסופו
והשיבו וחיו, אנו מבינים ממנו חיי העולם נקראים חיים לשניהם
לישראל ולשאר האומות, ותהיה חיי העולם הוה נקראים ימי
חיים לישראל, נאמר לך כי המת בכאן נאמר על הגולן לברו
ועל הדומה לו, כי כל העובר עבירה חוץ מן הגוילה והדומה
לה החשובה לפני המקום מכפרת אותה, ואין החשובה מכפרת
את הגוילה עד שיהיה הגולן משיב אותה הן לגואל הן לגבוה,
ככל המפורש בתורה, ועל זה נקרא מת, מפני שהוא מת מכל צד,
ואם מאומות העולם הוא, יהיה משיב אבירה, ואם ישראל הוא אין
מיתחו מכפרת עונו מפני הגוילה אשר בידו אשר הוא נענש עליה
אחרי מותו, ויהיה מת בעולם הוה ונענש עונש עולמית לעולם הבא,
ועל זה אמר והשיבו וחיו, מפני שהוא מדבר על הגוילה, כלומר
השיבו הגולה וחיו, ואם ישראל הוא הגולן ומשיב את הגולה הוא
ממלא ימי מגוריו בעולם הוה, וקונה חיי העולם הבא במותו או אינו
נענש על העון הוה, ואם מאומות העולם הוא, יהיה חי עד סוף
ימיו בעולם הוה, ואינו מת בחצי ימיו כחבריו. ועל הגולה הוא אומר
במקום אחר שובו וחיו, והשיבו מכל פשעים (יהזקאל י"ה), להודיעך כי יש
עבירות אשר החשובה לבריה מכפרת אותן, וכן כל העבירות שבין אדם
לבין קונו, ויש עבירות שהן צריכות תשובה והשבה, כגון הגולה והעשק
והגניבה והדומה להם משאר עבירות אשר בין אדם לבין חברו, ואמר
והשיבו מכל פשעים, והפשע [הוא] טעות הפה, והגוילה והעושק
מעל המעשה, והיה לו לומר מכל חטאותכם. ואמר מכל פשעים,
מפני אונאת דברים אשר אדם גול בהם את חברו ומלכין את פניו הן
ביחיד הן ברכים, ואינם מחולים עד שירצה את חברו. ומפני זה כלל
הכתוב ואמר מכל פשעים כדי לכלול גולת הפה עם גולת הידים,
וקרא אותם פשעים מפני שגולת דברים לפני המקום קשה מגולת ממון.
ואתה בוא וראה כמה גדול כבוד מחויר אבירה וגוילה ועושק

והדומה בהם והמבקש מחילה עליהם, כי בזכות [השבת] הגולה לברכה בטל המקום מעל אנשי נינוה גזירת ההפכה אשר קרא עליהם יונה. והיה יונה מצטער על נבואתו שלא נתקיימה, ככתוב וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו, שהיה קשה עליו שלא נתקיימה נבואתו. ויתפלל אל ה', אין התפלה הזאת אלא לשון פלילים, כלומר מלשון פלילה לפני המקום, ויאמר הלא זה דברי ער היותי על אדמתי, כל זמן היותי על האדמה היה זה דברי, והייתי יודע כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ורחם על הרעה, ומפני שידעתי זה על כן הקדמתי לברוח חרשישה, ובטחתי במדותיך אלו הטובות ואריכות אפיק וגודל רחמך, שאתה תעבור על פשעי וחטאתי ולא תענישני. ועתה ה' קח נא את נפשי ממני, כי טוב מותי מחיי, לפי שאתה מתנחם על הרעה אשר דברת על אנשי נינוה הרשעים אשר לא היתה תשובתם לכבדך, וחייבתני אני עבדך וגזרת עלי לבוא אליהם, ולבסוף אהיה מוחזק בעיניהם כזבן, ומפני זה אני רואה טוב מותי מחיי. והקב"ה חזק הטעם הזה בידו, ככתוב ויאמר ה' ההיטב חרה לך. א"ל המקום ראוי הוא שיחרר לך הדבר, ואין הה"א במלת ההיטב מלשון תמיד, כי אם מלשון הודעת הדבר וגילוי, והיא נקראת ה"א המודיעה והמפרסמת, ואלו היה לשון תמיד ושאלה היה יונה משיב עליהן או הן או לאו כאשר עשה בכחוב אשר לאחריו.

והר"י אומר כי הקב"ה גילה ליונה ברוח הקדש דבר הנחמה אשר הוא מתנחם על הרעה אשר קרא על נינוה, כאשר הוא אומר, כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם וגו' (עמוס ג'), והיה הדבר נגלה ליונה בתחלה בארבעים יום אשר קרא על נינוה, ויחר לו מאד, ויבקש פלילה ומשפט מלפני המקום, וכיון שא"ל ההיטב חרה לך נתפיים יונה כשהמקום הודה לו, והיה מקוה אולי תתקיים נבואת זאת. ועל זה הוא אומר ויצא יונה מן העיר וישב מקדם לעיר, יצא מן הצער שהיה על דבר העיר והחזיק במושב רשעתם אשר היתה מוחזקת בו מקדם, ויעש לו שם סוכה וישב תחתיה בצל, כלומר עשה לו דמות סוכה מבטחוננו ומקוה לאלהיו, וישב תחתיה בצל, כלומר מסתופף בצל תקותו עד אשר יראה מה יהיה בעיר להשלמת מ' יום אשר קרא עליה אם ינצלו מן הגזרה אם לאו. וכשנגלה לפני הקב"ה מחשבתו אשר חשב בלב, בא לפרש לו סוד הענין ולהודיעו שאין מחשבתו זאת יכול להתקיים, ונחן לו דמונות על דרך המשל, ככתוב וימן ה' אלהים קיקיון ויעל מעל ליונה להיות צל על ראשו להציל לו מרעתו, וישמח יונה על הקיקיון שמחה

גדולה. אמר וימן ה' אלהים בשני שמות, לפי שהנהיג צמיחת הקיקיון ועלייתו מנהג האילנות הצומחות בגן עדן אשר נאמר בהן ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ נחמד למראה. וכאשר היו העצים ההם נמצאים ביום הבראם על גדל גופם אשר הם ראויים להמצא עליו באחרית, כן היה הקיקיון הזה, בשעה שהקב"ה מינהו מיד ויעל מעל ליונה. וכאשר נבראו העצים ההם בלא נטיעת אדם ולא עמלו, כן היה הקיקיון, ואמר מעל ליונה להיות צל על ראשו, כלומר להיות לו צל אם יפנה צל הסוכה אשר היה יושב תחתיה, ואמר להציל לו סרעחו, שכל מעשה הזה הוא נעשה להציל יונה מן הצער אשר הוא עתיד בו. ואתה יכול לומר להציל לו סרעחו, אם יאבד הצל המזומן להיות על ראש יונה מן הסוכה אשר היה יושב בצלה יהיה צל הקיקיון עומד כנגדו להצילו מרעת החום. ועל זה שמח יונה על הקיקיון שמחה גדולה, והיתה שמחתו שמחה גדולה, מפני שהיא באה בבי' דרכים, מפני האילן שהיה נחמד למראה מכל מינו, ומן הצל המזומן להועיל לו. ושמחת יונה על הקיקיון דושה לשמחת בני אדם בקנייני העולם הזה אשר אין להם קיימא ואינם ראויים לשמח עליהם, רק נותן להצטער עליהם באבירדם. ומפני שמחתו אשר שמח בעולם הזה בא הכתוב להראות מעוט תועלתם ומאום הנאתם וחלישות כחם, להתגלגל מזה אל הפלילה אשר שאל למעלה. ולפרש הענין הזה אמר, וימן האלהים חולעת בעלות השחר למחרת ותך את הקיקיון וייבש, והחולעת הזאת הוא דמיון הימים והלילות האוכלות חמיד חיי בעלי חיים ומאבירות את ימיהם בהתגלגלם עליהם, והם אינם יודעים עד בא עתם פתאום. והיתה החולעת מזומנת להכות את הקיקיון בעלות השחר מפני שהוא קרוב אל העת אשר בני אדם צריכים אל הצל, והוא עת זריחת החמה. ואמר ויהי כזרוח השמש, כשהצל מועיל לבני אדם, וימן אלהים רוח קדים חרישית, שהיה זמן החריש, ויהיה פירוש חרישית הבאה בחריש, ומנהג החום ההוא להיות מצוי. ויכול שיהיה חרישית מלשון חרישה, כאלו אמר רוח חורש על הארץ, ומעלה ממנו אבק ועפר לאפי יונה, והיתה מועזעת אח סוכתו ומטה צלו מעליו. ותך השמש על ראש יונה ויתעלף, שהיה כנבהל ונמהר, מן עלפו שכבו, והיה חמיה ונכאב על יבשות הקיקיון ועל חסרון צל הסוכה. ומפני זה אמר הכתוב וישאל את נפשו למות, ויאמר טוב מותי מחיי, כי כן דרך כל העומד בצער יהיה בועט בחייו ומקלל את יומו, כאשר אמר איוב, למה לא מרחם אמות

מבטן יצאתי ואנוע. וכשראה הקב"ה יתברך את צערן וכעסו פתח ושאל אותן על הדבר הגורם לצער, ככתוב ויאמר אלהים אל יונה הריטב חרה לך על הקיקיון, והה"א במלת הריטב חרה הוא ה"א החימה ושאלה, ואינה ה"א הבירור כאשר אמרנו על ה"א אשר בכתוב הראשון, ובכאן השיב אותו ואמר היטב חרה לי עד מות. ואתה מוצא כל השמות הנזכרות בענין הזה האחרון הם במצות שם אלהים שהוא שמות הקדש כשהוא יושב על כסא פליליה והמשפט. ככתוב ויטן אלהים תולעת, ויטן אלהים רוח קדים, ויאמר אלהים אל יונה. מפני שהיה יונה דורש פלילה והמשפט, והוא הדרך התלוי במדת רחמים, הזכיר את שמו המפורש הנמצא בו והנקרא בו כשהוא יושב על כסא החסד והרחמים. ויאמר ה' אתה הסתה על הקיקיון אשר לא עמלת בו ולא גדלתו שבן לילה היה ובן לילה אבד. אמר לו אתה הסתה על הקיקיון מפני שעלה על לבך ואמרת אולי יהיה מזה לך, ואתה לא עמלת בו ולא גדלתו, אבל היה מקרה בעולם שבן לילה היה ובן לילה אבד, ולא היה לו תועלת ולא קיימא בעולם, ואני אשר חפצי ורצוני לקיים העולם הזה על האמת להסיר החמס והגול והעול ממנו, לא מפני דבר שהוא תלוי בכבודי, כי אם מפני רחמי הרבים על בריותי ועל מעשה ידי, לא אחוס על ניונה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משחים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ואינו חייב עונש בן שאין לו דעת ולא בינה שיהיה חייב או זכאי, ויש בה עוד בהמה רבה אשר היו כלים ואובדים בעון הטאת אנשי ניונה ורשעים. והלא דין הוא על רחמי הרבים ומשפטי הישרים, כיון שהסירו הרשעים האלה את החמס אשר בכפיהם אשר היא גורם עליהם ועל הטף ועל הבהמה להחיותן ולהחיות הרשעים האלה עמם, ויהיו הרשעים חיים בגלל הטף והבהמה תחת אשר היו הטף והבהמה אובדים בחטאות הרשעים ההם. וכשמוע יונה הטעם הזה הנכון והמשפט הישר והנאמן, נתפיים והבין דרך המשפט ונשחקק ולא היה לו להשיב, והיה מודה על האמת.

ובשאתה מסתכל בענין הנבואה הזאת יתברר לך שלש מעלות החשובה, ותבין את ההפרש שביניהם. ותמצא שכר הראשונה מעין חיי עולם ושלוש אין קץ לפנייה וחסד ורחמים מכל עבריה, [והשנית] (והשלישית) סליחה וכפרה בראשיתה ותוחלת טוב ותקוה באחריתה, (והשנית) והשלישית (ראשונה) בטול גורה שהיא ליום חפודה שמורה. כי

הקב"ה מאריך לרשעים לנסותם אולי ישונו מרעתם, כי לא יהיה להם פתחון פה בהנקמו מהם בעת פקודתם, וחמצא כל אחד מהם קונה לטובה הן על העיקר הן למראית העין בראשיתו, וההפרש ביניהם נמצא באחריתו. לפי שיש מהם אחריתו חסד ואמת מכל צד ויש מהם עומד ברהב גדול ופחד. ולחקור על הסוף הזה איך יהיה מתוקן, אני שב על ראשית הענין, ופותח ואומר בעזרת המתחיל וגומר: יהי שמו משובח ומפואר לערי עד ולנצח נצחים.

העמוד הרביעי.

באסיפת האדם וחליפתו, וסוף העולם ואחריתו.

לעמוד כותרת, לכבוד ולהפארת.

כתוב (ידמיה א) ויאמר ה' אלי היטבת לראות כי שקד אני על דברי לעשותו. וכתוב (ישעיה גה) כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי והצלחתי אשר שלחתי. בכתוב הראשון כי הוא יתעלה שמו שוקד על דבריו ומחויק בהם לעשותם הן טוב רע, ובכתוב השני כי אם עשה את אשר חפצתי והצלחתי, וידוע הוא כי אין חפצו כי אם הטוב לבדו, ככתוב (ידמ' ט') כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה'. כלומר בשלשה אלו הנוכרים אני חפץ לא בדבר אחר, ואלו השלשה הן הטוב והישר אשר העולם עומד עליהם ואין בהם דבר רע. ויראה למעיינים בהם בשני הכתובים האלה לכתחלה כאלו ענין האחד סותר את הענין השני. ואומרים אנו מוצאין בדברי הקב"ה גזרות קשות וקללות רעות שהוא גזר להביא על העולם, והכתוב הראשון הוא אומר שהוא שוקד על דבריו לעשותם, והקללות והרעות שהזכרנו נכללות הן בחוק דבריו, ונמצא שוקד על הרעה לעשותה. והכתוב השני הוא אומר כי הוא עושה חסד משפט וצדקה, שלשה אלו בלבד ואין עושה דבר רע, והקללות והרעות אשר הזכרנו הוא עושה אותם לרעת הכתוב הראשון. ויהיה לנו לומר כי הרעות ההם אינם רעות וזה דבר קשה בעיני מקצת אנשים, או נאמר שדברי